

EL CONFLICTE EUROPEU A L'EDAT MODERNA I LA CATALUNYA DE LA MONARQUIA HISPÀNICA

Àngel CASALS¹
Universitat de Barcelona

Lliurat el 25 de maig de 2020. Acceptat el 17 de juny de 2020

RESUM

Els dos segles de regnat de la Casa d'Àustria van ser un procés transcendent en l'evolució de Catalunya. De metròpoli de la Corona d'Aragó a regió fronterera d'un imperi d'abast universal. Precisament la multitud de fronts i d'enemics contra els quals van haver de lluitar els reis van desdibuixar la presència internacional de Catalunya i la seva influència en les decisions de la monarquia.

La construcció de l'Estat modern va estar protagonitzada per la guerra internacional i la pressió dels reis per obtenir recursos i Catalunya no es va lliurar d'aquest doble flagell. Ben al contrari: esdevingué, segons les diverses conjuntures fàbrica de galeres, plataforma logística pel domini d'Itàlia i muralla de la Monarquia Hispànica.

Malgrat totes les dificultats, a la segona meitat del segle XVII va poder anar construint una via pròpia en l'àmbit internacional que va xocar frontalment amb la de la nova dinastia dels Borbó, una altra de les causes que portarien a la Guerra de Successió.

PARAULES CLAU

Edat moderna, política internacional, revolució militar, història de la frontera.

1. E-mail: casals@ub.edu

European conflict in the modern era and the Catalonia of the Hispanic monarchy

ABSTRACT

The two centuries of the House of Habsburg's reign were of vital importance for the evolution of Catalonia. From a metropolis under the Crown of Aragon to a frontier region of an empire with a universal scope. It was precisely the many different fronts and enemies against whom the monarchy had to battle that distorted the international presence of Catalonia and its influence on the decisions taken by the monarchy.

The driving force behind the construction of a modern state was the international war and the pressure applied by the monarchy to obtain resources, and Catalonia was no exception to this double punishment. On the other hand, and depending on the different circumstances, it became a manufacturer of galleys, a logistical platform for the domination of Italy and a wall for the Hispanic monarchy.

Despite all the difficulties, in the second half of the 17th century it was able to forge its own path in the international arena that clashed head-on with that of the new Bourbon dynasty, another of the factors that would lead to the War of the Succession.

KEYWORDS

Early modern history, international politics, military revolution, history of the frontier.

Joaquim Setantí era un ciutadà barceloní, però a més, i això el feia singular, era un veterà de les guerres de Flandes, on va estar entre 1566 i 1571 i després va ser governador de Bellguarda i posteriorment conseller en cap de Barcelona el 1592 i diputat el 1603. Va tenir temps de combinar la seva activitat pública amb la publicació el 1614 d'uns aforismes, entre altres obres: *Aforismos sacados de la Historia de Publio Cornelio Tácito por el Dr. Benedicto Arias Montano para la conservación y aumento de las Monarquías, hasta ahora no impreso. Y las Centellas de varios conceptos con los de amigo de don Joaquim Setantí*. En un d'ells diu: «La publicación de buenas leyes para el gobierno de su Reyno y las victorias contra sus enemigos son

las dos cosas que hazen al Príncipe esclarecido y famoso, que estos dos caminos de paz y de guerra son aquellos por los que ha de andar hasta que muera».

Un dels moments més importants en la relació dels reis amb els catalans era la celebració de les corts. Els discursos de la proposició reial que llegia el protonotari sempre seguien un esquema basat en aquesta dualitat entre justícia i política exterior, entre pau i guerra. En el seu primer discurs el 1519, el rei Carles fixava dos objectius: «La expedició y compliment de la gran armada la qual per amonestació e inducció de nostre Sanct Pare fem de present contra lo turc y altres enemics de nostra sancta fe catòlica, tot en defensió de nostres regnes y senyories» i en segon lloc: «E per lo semblant per entendre y provehir en tot lo que sie bé y augment, repòs e quiet viure de aquest Principat y dels poblats en aquell».

El seu fill, Felip II de Castella va començar la seva proposició reial el 1564 explicant per què no havia convocat corts abans; així ho justificava: «He volgut emperò donar-vos rahó de mes vistes y necessàries occupations» i feia un recorregut des del seu casament amb Maria d'Anglaterra i les guerres externes i demanava un donatiu, «que puix sabeu l'estat en que les coses de la Christiandat stan y de la manera que stà lo de Alemanya, Inglaterra y França y que el foch de la heretgia ses stés» i finalment s'oferia «no solament perquè y haie en ell (Catalunya) l'ordre que-s deu en la justícia y policia, més encara perquè se scuse totalment tot gènere de contencions y males voluntats».

El 1599, Felip III de Castella va explicar els detalls de la celebració del seu casament a València, el viatge de la seva germana des de Barcelona cap a Flandes per la via d'Itàlia, la mala situació de la seva hisenda, cosa greu, «per a córrer a la conservació y deffensa de mos Regnes y la extirpació dels enemichs» i, després, «la necessitat precisa que y ha de remey en moltes coses del govern de aquest Principat y comptats».

Felip IV, en les conflictives dates de 1626 recordava en la seva proposició que l'esforç aplicat en les guerres internacional «ha de redundar en benefici y guarda de vosaltres mateixos».

En la construcció dels estats moderns la política internacional era, com ens mostren Setantí i els discursos reials, un dels dos àmbits fonamentals del bon govern juntament amb la justícia. Les bones lleis portaven a la pau, el més desitjable dels beneficis polítics. Però en els segles XVI i XVII la pau era la de l'interior. En relació amb la política internacional, un rei havia de dominar els seus enemics i establir, per la força, un ordre just sempre que fos necessari.

I si la política internacional es fonamentava en la força, el paper dels exèrcits esdevindria fonamental: diners i armes, en aquest ordre, eren les dues cames sobre les quals caminaria un monarca amb pas ferm.

I encara un darrer element per presentar aquestes pàgines: la política exterior no era internacional en el sentit actual, no eren relacions entre nacions, eren relacions entre reis, dinasties i els seus estats. Podia existir una contradicció flagrant entre els interessos dinàstics d'un sobirà i els interessos materials del seus governats, com ho avisava Erasme de Rotterdam a l'*Institutio Principis Christiani* de 1516 dirigit, ironies del destí, al futur emperador Carles.

La historiografia catalana ha dedicat moltes i brillants pàgines a l'estudi de la dimensió interna dels regnats de la Casa d'Àustria i la política exterior i militar s'havia plantejat fins fa no gaires anys com una realitat aliena que només afectava Catalunya quan les guerres tocaven a les seves portes o, ja en el XVII, quan la Monarquia Hispànica va recórrer a espremer el país per intentar salvar la seva decadència. El que ens proposem, doncs, és demostrar que la política exterior i les guerres que provocava i la política interior i la seva evolució estan tan estretament lligades que no es pot entendre l'una sense l'altra.

EL PROBLEMA DEL MARC CRONOLÒGIC

És obvi que resulta molt més lògic parlar d'una «Catalunya dels Àustria» que d'una «Catalunya moderna». Però això no evita la dificultat conceptual. Des del punt de vista polític i institucional el tall de 1714 és tan radical i traumàtic —la desaparició d'un sistema estatal— que deixa poc marge a matisacions. Acceptar que la mort de Ferran II el 1516 provoqués un canvi de la mateixa dimensió és més difícil.

Des del punt de vista econòmic, la cronologia no pot ser la mateixa. La historiografia catalana ja fa molts anys que ha descartat tòpics com el de considerar el segle XVI com una continuïtat de la crisi econòmica del segle XV i que les conseqüències econòmiques de la victòria borbònica van afavorir l'ascens econòmic del país en la via de la industrialització. En aquest sentit, el canvi de marc interpretatiu ha estat total: la llarga crisi baix medieval que començava el 1333, «lo mal any primer», i s'allargava fins gairebé el segle XVI és una idea avui abandonada per la historiografia. La tesi de fons era que el país va patir una crisi estructural ja que la seva economia, extraordinàriament adaptada a la realitat dels

segles XII al XIV, no va poder sobreviure davant els grans canvis globals posteriors a la Pesta Negra de 1348. Allò que avui sabem és que va ser la Guerra Civil catalana de 1462-1472 la que va deprimir l'economia catalana en una crisi que no va ser tan profunda, com demostrà la recerca de Garcia Espuche i d'altres investigadors posteriors que han provat que a mitjans del cinc-cents començà una nova etapa de creixement econòmic basat en un canvi cabdal de les estructures econòmiques. En essència, allò que va passar és que es va formar una xarxa urbana jerarquitzada. Ciutats com Barcelona, Vic, Girona o Perpinyà esdevingueren caps de regions econòmiques cada cop més especialitzades en un sistema jerarquitzat centralitzat en Barcelona. Aquest mateix procés és el que Jan de Vries va batejar com «la urbanització d'Europa» i no és, per tant, cap singularitat local. El procés d'especialització econòmica catalana anà avançant al llarg del segle XVII. Catalunya, que mai no va perdre la seva projecció mediterrània fonamental, va implicar-se en l'economia atlàntica a través de Sevilla i Cadis i, de manera molt significativa, en l'economia holandesa i anglesa gràcies a la producció d'aiguardent a Catalunya. El resultat, tal i com va estudiar Francesc Valls Junyent, va ser que els canvis en la base de l'economia catalana ja s'havien produït en les darreres dècades del XVII. Com podem veure, doncs, la cronologia econòmica no coincideix amb la política.

Si en l'àmbit econòmic els canvis que es van produir en els segles moderns han estat titllats de «protoglobalització» o primera globalització, en l'àmbit polític se li han donat expressions com «l'edat de l'absolutisme», «el segle de les revolucions» (per referir-se al període que aniria de 1568 a 1688), «la crisi de la consciència europea» (pel trencament religiós del continent) i d'altres que donen als segles XVI i XVII una transcendència gairebé dramàtica. I els tints dramàtics poden enfosquir especialment la Monarquia Hispànica, que dugué a terme un combat titànic, i a voltes desesperat i agònic, per mantenir la situació de domini mundial que havia assolit al segle XVI.

Explicar l'impacte a Catalunya dels conflictes exteriors no es pot reduir, al nostre parer, al paper representat per Catalunya en les guerres dels Àustria, sinó que ha d'atendre els corrents de fons que marcaven l'evolució del continent i, també, del Principat.

DELS TRASTÀMARA ALS ÀUSTRIA

La mort de Ferran II el 23 de gener de 1516 a Madrigalejos, un poble extremeny ben lluny dels seus regnes patrimonials, va ser també, a mitjà termini, la defunció d'una estructura política —la Corona d'Aragó com a potència mediterrània— i, en conseqüència, de la lògica condicionada per la seva existència pels territoris que en formaven part.

Tota la historiografia de la segona meitat del segle xx, possiblement per la influència de Joan Reglà, va explicar la nova situació com una igualtat de dret, però no de fet. La Corona de Castella i la d'Aragó eren parts iguals de la nova monarquia formada a partir dels Reis Catòlics des del punt de vista legal, però des del punt de vista polític el major pes territorial, econòmic i demogràfic de Castella decantava la balança de forma indiscutible al seu favor, més quan les atribucions dels monarques castellans eren notablement més àmplies que les dels catalanoaragonesos. Això sí, tots els autors han reconegut que la direcció de la política exterior seguia les directrius tradicionals catalanes: enemistat amb França i especial atenció a Itàlia. Però aquesta interpretació tradicional parteix d'un principi ideològic més que històric: la lectura exclusivament en clau espanyola de la construcció de la Monarquia Hispànica.

I és per aquí per on hem de començar si volem valorar correctament el que va ser la unitat dinàstica culminada amb Carles I i rebutjar l'apriorisme espanyol. La Corona d'Aragó era molt més que una construcció política ibèrica. La presència de Sardenya, Sicília i, temporalment, de Nàpols li donava una vessant mediterrània, talassocràtica i italiana que quan es contempla en la seva totalitat canvia molt les coses, perquè el desequilibri territorial, humà, de capacitat econòmica i de poder financer en relació amb Castella disminueix de forma important.

Els consellers de Carles I i el mateix monarca en van ser prou conscients en arribar a la península Ibèrica el 1517. El 1518 estava a Aragó i el gener de 1519 arribava a Catalunya en una primera estada que resultaria molt transcendent, ja que de Barcelona estant el gran canceller Mercurino Gattinara començaria a dissenyar el model de govern que hauria d'aplicar el rei Carles, esdevingut emperador Carles V del Sacre Imperi Romà de la nació germànica el 28 de juny de 1519. En síntesi, el polític piemontès pensava un govern intern de l'Imperi amb una estructura que replicava la de la Corona d'Aragó: el sistema virregnal. De manera erràtica i contradictòria de vegades, al llarg de la dècada de 1520 s'avançà en un disseny que assumia l'absentisme reial, el qual es pretenia

compensar amb el virrei i el Consell d'Aragó —i, per tant, es continuava amb el sistema implantat pel Rei Catòlic—, però, el que resultava més important era que es garantia als grups dirigits catalans el domini sense discussió de les institucions, el mateix que es faria a tots els territoris de l'emperador.

Pel que fa a la política exterior, Gattinara era un hereu ideològic dels gibel·lins, o sigui, els partidaris del domini imperial d'Itàlia, enfrontats amb els güelfs, que estaven al costat del Papat. En aquest punt, la política imperial i la catalana podien coincidir, almenys aquesta va ser la primera impressió. En les corts de 1519-1520, els catalans li havien plantejat quines volien que fossin les línies mestres de la seva política exterior. Catalunya havia patit de feia anys les conseqüències de les guerres amb França: els Comtats s'havien recuperat el 1493, sí, però la guerra havia continuat amb breus pauses. El 1496 la fortalesa de Salses havia estat destruïda per les tropes de Lluís XII, que van tornar a intentar conquerir-la el 1503. I les corts catalanes havien votat com a donatiu el 1512 i el 1515 el pagament de tropes per defensar el Rosselló. Així que un cop signada la Pau de Noyon per Carles I i Francesc I el 1516, els estaments esperaven que el rei fes el possible per conservar-la.

L'altra gran preocupació que van fer arribar a Carles va ser la seguretat de la Mediterrània. Des de finals del segle xv els pirates barbarescs havien esdevingut el malson dels mercaders i mariners catalans. Estaven amenaçades les rutes comercials, però encara era més dolorosa l'amenaça sobre les poblacions de la costa i els captius que engreixaven els mercats d'esclaus del nord d'Àfrica. I el problema havia esdevingut catàstrofe quan els germans Barba-rossa van ocupar Alger el 1516 i van convertir la costa nord-africana de Tunis fins a Alger en una base de l'Imperi otomà, fins aleshores tan llunyà. Què li demanaven en aquest cas? Protecció en forma de flota davant les costes mediterrànies peninsulars i una política d'ocupació de les terres perdudes al nord d'Àfrica de 1516 ençà: novament la llarga ombra de Ferran el Catòlic es projectava com a model de futur.

I finalment, Itàlia. Sicília i Sardenya eren part ferma de la Corona d'Aragó. No es podia amagar que hi havia esquerdes en l'edifici: els genovesos i els francesos havien començat a infiltrar-se en el mercat del corall sard o en la venda de draps a Sicília, monopolis medievals de Catalunya, però era una situació que s'esperava revertir si el rei defensava de manera decidida els interessos catalans. I, finalment, Nàpols ocupada per Ferran II el 1504 —ell en diria recuperada—, on els catalans pensaven tenir, almenys, la influència de què havien disposat en temps d'Alfons el Magnànim. Però des de 1458 el temps no havia passat en va

i els dirigents catalans no sabien, o no volien, veure que la influència catalana a Itàlia s'havia eclipsat. La desaparició dels Borja de Roma havia estat també la dels *catalani*, suplantats pels castellans, tot i que a començament dels regnat de Carles V encara estava en una fase primerenca.

Aquestes peticions eren perfectament compatibles amb el projecte de Gattinara, però aquest va ser ràpidament superat. El 1520 Carles va abandonar les seves corones ibèriques per córrer a assumir el seu ceptre imperial i va deixar darrere seu l'incendi agermanat a Mallorca i el País Valencià i l'alçament *comunero* a Castella. Una de les causes de les revoltes va ser la falta de respecte del nou rei pels marcs constitucionals dels afectats, cosa que marcava una de les constants del regnat: la supeditació de les necessitats internes dels regnes als interessos globals de l'Imperi.

ITÀLIA, FRANÇA, CATALUNYA

Ja fa anys que la historiografia ha refutat la vella idea de la decadència mediterrània com una característica de la realitat econòmica de l'Europa moderna. La puixança atlàntica, indiscutible, va deixar els intercanvis mediterranis en el segon lloc, però això no vol dir que no fossin ben vius per als països de les seves ribes.

Durant la segona meitat del segle XVI i les primeres dècades del segle XVII, el 63,5 % dels vaixells sortits de Barcelona tenien com a destí ports italians i només un 17 % anaven a Cadis, Sevilla o Lisboa, segons un estudi recent de J. Dantí, que confirma els assaigs d'Oriol Junqueras i durant la segona meitat del segle XVI el comerç català ressorgiria novament en l'àmbit mediterrani encara que no amb l'esplendor dels segles medievals. Entre les causes d'aquesta represa, una retracció dels intercanvis amb Castella —contradient Garcia Espuche— i una major integració econòmica amb Aragó.

El «mercat comú» mediterrani al qual s'ha referit David Abulafia va seguir viu més enllà de Ferran II, però en les mateixes condicions?

Una simple repassada a la nòmina de virreis i la seva successió ja il·lustra el canvi que es va operar durant el regnat carolí. El 1516 el virrei de Sardenya era el català Àngel de Vilanova i ho serien els seus successors posteriors, alternant-se amb valencians i algun aragonès fins entrat el segle XVII. A Sicília, el valencià Hug de Montcada va ser substituït el 1517 per un italià, Hector Pignatelli, comte de Monteleone, i s'inicià així una successió alternada d'italians i castellans. I a

Nàpols Ramon Folc de Cardona-Anglesola va ser substituït en primera instància per flamencs com Carles de Lannoy i el príncep d'Orange i, a partir de 1532, el nomenament de Pedro de Toledo va suposar posar el regne en l'òrbita castellana.

Aquest canvi en la nacionalitat dels virreis formava part d'un complex procés de transformació de la naturalesa de la Corona d'Aragó. Encara que les corts catalanes van intentar en les convocatòries de 1519-1520 i de 1528-1529 mantenir els privilegis comercials en els regnes italians, va ser debades: sicilians i napolitans es van negar a acceptar cap mena de preeminència catalana en aquest sentit. A Sardenya, més vinculada al món català, va caldre fer un veritable esforç per apartar els genovesos de l'exclusiu mercat del corall alguerès i de la venda de teixits. Sens dubte, els catalans continuaven tenint Itàlia com a mercat principal, però ara no com a potència dominadora. Oriol Junqueras va treballar amb unes dades i una cronologia que ens duen a les mateixes conclusions: Carles I acabaria per desmuntar l'estructura proteccionista a favor de Catalunya que havia consolidat Ferran II en el mercat italià. Per aquest autor, una raó és la pèrdua del pes econòmic i polític del Principat en el conjunt de la Corona d'Aragó i del conjunt imperial.

Les causes són diverses i les politicomilitars resulten tan importants com les econòmiques. El 1521 arrencava la primera de les guerres entre Francesc I i Carles V. Dels tres fronts que van provocar la guerra —Navarra, Borgonya i Itàlia—, el tercer va ser el més important i el que més afectava Catalunya. França continuava mantenint la repetida reivindicació angevina sobre Nàpols i competia amb l'emperador pel control del Milanesat, peça clau del nord d'Itàlia. Adeu al futur pacífic que el Principat anhelava! Prou que el rei-emperador va demanar als catalans ajut militar, especialment naval, que no estaven en condicions d'oferir-lo encara que haguessin volgut. La providencial victòria de Pavia el 25 de febrer de 1525 i l'avantatjosa Pau de Madrid posterior es van aconseguir amb recursos italians, imperials i castellans, com va fer córrer la propaganda imperial que distingia el castellà Antonio de Leiva, el flamenc Charles de Lannoy i el napolità d'origen castellà Fernando de Ávalos i, en un graó inferior, l'alemany Georg von Frundsberg com a líders militars a Itàlia.

La guerra va trigar a reiniciar-se el temps que va tardar la tinta del tractat de pau a assecar-se. El 1526 els camps italians tornaven a regar-se amb la sang dels soldats d'uns i altres. No ens ha d'enganyar la clamorosa ocupació de Roma el 1527; el 1528 Nàpols va ser envaïda pels francesos amb el suport d'una part de la noblesa del regne. Una situació dramàtica que va dur Carles a celebrar

corts als catalans i fer una petició d'ajut gairebé desesperada: «Los nostres regnes de Sicília y Sardenya y de present fa guerra en lo nostre Regne de Nàpols, tots los dits regnes conquistats per los Sereníssimos reys de Aragó, predecessors nostres, ab gran ajuda y fidelitat dels vostres passats». Però no va ser Catalunya, van ser Andrea Doria i la república de Gènova el 1528 les que en canviar de bàndol i passar-se dels rengles de Francesc I als de Carles V van decidir la victòria imperial.

Gènova! El secular enemic de Catalunya. És veritat que l'animadversió mútua no va ser obstacle perquè hi hagués una petita, però influent, colònia comercial lígur a Barcelona. El tractat signat a Barcelona —per a més oprobí!— entre Andrea Doria i Carles I el 1529 suposava obrir el regnes italians de la Corona d'Aragó als genovesos a canvi de la seva flota militar en la defensa del Mediterrani.

A partir dels anys trenta, Nàpols, Sicília i Milà, ocupada pels imperials el 1535, van anar nuant-se en una xarxa d'interessos en què participaven les grans famílies nobiliàries italianes, també romanes i toscanes, i la noblesa castellana que desembarcava amb càrrecs militars, religiosos i polítics. I amb ells, els Doria i els financers genovesos que van acabar sent peça vital en el funcionament de la Monarquia Hispànica. «Posar lo regne de Nàpols sots lo domini y Corona de Castella, essent com és tant clarament de la Corona de Aragó, que los minyons no-u ignoren». Els clams del tortosí Cristòfor Despuig el 1557 eren un ressò del passat. El 1555 la creació del Consell d'Itàlia havia trencat el vincle que havia estat connatural a l'existència de la Corona d'Aragó.

LA MEDITERRÀNIA I LA PRESENÇA OTOMANA

En la seva primera estada a Barcelona, Carles I havia passat per la vergonya de veure una flota barbaresca passejar-se per davant seu sense tenir naus que llançar en càstig d'una provocació semblant. Un estímul més per parlar d'aquesta qüestió a les corts que s'havien convocat. La solució que d'allà va sortir va ser la fabricació de quatre galeres que havien de ser pagades entre la monarquia, Catalunya i els altres territoris litorals de la Corona d'Aragó. Vuitanta anys després, Felip III de Castella va convocar unes corts en què es tornava a plantejar la fabricació pendent de la flota promesa. És que entre 1519 i 1599 no hi havia hagut ocasió de tirar el projecte endavant? Era un problema polític i estratègic que il·lumina la divergència de fons entre la política dels reis i les necessitats dels regnes.

Els monarques esperaven que aquest estol estigués sota el seu control i, per tant, disposar-ne en cas de necessitat en qualsevol punt de la Mediterrània, a més del descans que suposava per a la sempre esgotada hisenda reial. Per contra, pels catalans, valencians i mallorquins les galeres havien de limitar-se a la protecció dels seus mars. De fet, Andalusia també demanava exactament el mateix. Pels reis era una qüestió d'autoritat, però també d'una visió del problema dels pirates que pensava que l'única solució era el control del nord d'Àfrica —perdut a la mort de Ferran II— i el control de l'amenaça otomana. Finalment, les quatre galeres van sortir a la mar el 1608 i van tenir una vida més aviat trista fins a ser capturades pels moros les dues que van prestar servei efectiu —*Sant Jordi* i *Sant Martí*— el 1623.

Però tornem al projecte hegemònic de la monarquia. Certament, es va intentar al llarg del segle XVI tenir el control directe de la Mediterrània occidental. El vassallatge que Alger va oferir als soldans otomans el 1518 i el nomenament de Barba-rossa com a almirall otomà el 1533 suposaven una amenaça mai vista fins aleshores. Ja no eren fustes de pirates nord-africans movent-se a la cerca de botí; la presència otomana, ni que fos indirecta, tan a prop dels dominis ibèrics i itàlics podia escometre accions que fessin trontollar la monarquia mateixa.

Seria injust negar l'existència d'una estratègia mediterrània dels Àustria. Va tenir diverses fases segons les circumstàncies i no es pot considerar, en general, gaire reeixida, tot i els molts èxits puntuals assolits. Una de les raons era la falta de continuïtat en les accions que s'emprenien i que quedaven interrompudes quan algun altre dels molts fronts de la monarquia reclamava atenció i esforços.

Carles I va tenir la seva «etapa mediterrània» entre la consolidació de la seva autoritat en els molts i plurals regnes heretats i l'obertura del front protestant a partir de 1543. Així, doncs, és la dècada que va de 1531 a 1541 la que va concentrar els esforços del cèsar en aquesta zona. Tant a Orient, on es van emprendre campanyes al sud de Grècia com la presa de Korone el 1532 o la batalla de Prevesa de 1538, com la campanya de conquesta de Tunis de 1535 o la fracassada d'Alger el 1541, que posà fi al projecte de domini de la riba africana de la Mediterrània. Després de la derrota d'Alger va començar un progressiu replegament del nord d'Àfrica que facilitaria la consolidació del domini algerià a la regió després de les derrotes hispanes del període 1552-1558 amb fites tan doloroses per al bàndol cristià com l'expulsió dels cavallers de Sant Joan de Trípoli, o la pèrdua del presidi de Tlemcen i, especialment, «s'any de sa desgràcia», el saqueig de Menorca i l'ocupació de Ciutadella el 1558.

Quin paper van representar els catalans i com va afectar Catalunya? El protagonisme va ser de Barcelona com a centre constructor de les galeres reials. D'uns quants anys ençà, la recerca documental i els treballs arqueològics han demostrat que, contra la persistència del mite de l'edat d'or de la marina catalana a l'edat mitjana, s'alcen les proves històriques que demostren que va ser al segle XVI quan les drassanes barcelonines van viure la seva major esplendor. Al llarg del regnat de Carles I es van construir galeres d'una manera regular a Barcelona, amb el gran pic de 1534-1535, quan es trià Catalunya com a plataforma per a la conquesta de Tunis. Per fer-nos-en una idea, del donatiu de les corts conjuntes celebrades a Montsó a tots els regnes de la Corona d'Aragó el 1533 es van destinar 45.000 ducats per construir galeres a les drassanes, concretament cinquanta, i el 1534 se'n van encarregar dinou més. Estem parlant d'una indústria que mobilitzava recursos d'arreu del país: fusta, cànem per a cordes, tela per a veles, traginers, mariners... Una demanda de productes que va anar més enllà del Principat i que devia suposar un innegable, encara que puntual, estímul econòmic. De les setanta-quatre galeres amb què Carles sortí de Barcelona, una part important eren d'origen català.

Aquesta política constructiva seguí en els anys posteriors, i també hi hagué fabricació de naus per a la frustrada empresa d'Alger el 1541. Aquesta activitat sostinguda es combinà amb el tancament de la muralla de la façana litoral de Barcelona que començà el 1527 i al qual s'afegirà un baluard el 1551 que empalmarà amb unes drassanes ampliades al llarg del regnat de Felip II que a finals del segle XVI tindrà set naus que ocuparan 11.900 m².

La pau amb França de 1559 i la tornada del rei Felip II de Castella a la Península van tenir un paper fonamental en aquest impuls. En la dècada de 1560 entre Nàpols, Messina i Barcelona es van construir cent setanta galeres i la flota de galeres reial era de cent quaranta-sis el 1574. Però aquestes xifres eren un màxim, ja que el Principat només era autosuficient en fusta —especialment del Montseny— i el ferro del Canigó. La resta dels productes necessaris s'havien d'importar, i tampoc no disposava de treballadors qualificats suficients, ni de condemnats per omplir els bancs de remers, ni tampoc dels queviures per nodrir les galeres. Això encaria moltíssim la construcció d'uns vaixells d'inferior qualitat que els fabricats pels genovesos o els napolitans.

Podríem considerar com a gran fita d'aquest procés la victòria de Lepant el 1571. La propaganda reial i eclesiàstica van convertir en providencial una victòria que, al capdavall, tindria una importància psicològica més que material:

*Que illustre gent castellana
aportaba Don Juan,
gent tudesca, italiana,
brava gent catalana
que hauran fet de tallar carn.*

Aquests versos entusiastes del mallorquí Dionís Pont formen part de l'ambient de fervor monàrquic i religiós que tindria la seva expressió en els tedèum i altres celebracions que es van fer arreu del país. En llocs tan allunyats de la costa com la comunitat de preveres de Santa Maria de Cervera es va recollir una crònica de la gran victòria assolida per «lo Sanctíssim Pare Nostre, Papa Pio Quint, de bona memòria, y lo catòlich rey Philip, rey de Spanya, et etc. y la senyoria de Venècia», tot marcant la parella Papa-Felip. I, a tot plegat, s'hi sumava la reivindicació de la participació catalana present en el poema èpic «Lepant» del mataroní Joan Pujol. En el seu estudi d'aquesta obra, Pep Valsalobre hi veia la presència de la cristiandat i de l'aportació catalana en la victòria per damunt d'una reivindicació de la dinastia dels Àustria o de la monarquia, molt més present en els textos commemoratius d'altres regnes.

Galeres, drassanes, poemes èpics... Com passa sovint, els moments culminants de la glòria són també els inicials de la decadència. Mai més la monarquia tornaria a tenir una flota de dimensions semblants. El desembre de 1576 la monarquia conservava 102 galeres, el 1598 ja només eren 73 i el 1613 tan sols 65. L'atac de Tunis de 1609 es va fer amb vaixells i tripulacions de l'Atlàntic, no pas galeres del Mediterrani. Fou segurament una opció tàctica per uns vaixells més poderosos, però també una mostra de la debilitat mediterrània hispànica.

Recordem la petició de les corts catalanes que van inaugurar el regnat dels Àustria a Catalunya? Es volia per damunt de tot la seguretat de la costa i de les rutes comercials. I això no es va assolir, ni de bon tros! Des dels anys 1540 va començar una nova etapa de defensa estàtica. Un cop assumida la impossibilitat de vèncer definitivament al mar, calia protegir la costa des de terra. La corona va enviar l'enginyer italià Calvi a Barcelona per planificar el tancament de la muralla de la ciutat, però també va ser a Perpinyà, Roses, Mallorca... L'objectiu era fortificar les places importants i crear-ne de noves, com la de Roses, per protegir el litoral en una xarxa que aniria de Màlaga a Perpinyà. Però la monarquia no tenia capacitat per assumir-ne la gestió, ni les lleis valencianes o catalanes li permetien cobrar impostos per fer-ho. El sistema es va complementar amb un

dens clivellat de torres de guaita al llarg de tota la costa. Les corts de Montsó de 1547 van aprovar per al cas valencià un impost sobre la seda pel pagament de la seva construcció i manteniment i el 1554 es va fer el reglament de la guarda de costa que havia d'estar amatent per actuar als avisos de les torres.

A Catalunya el sistema depenia essencialment del món local. Només tenim alguns estudis monogràfics, però restem encara a l'espera d'un gran treball de conjunt. La responsabilitat municipal és la raó per la qual es van reaprofitar torres medievals per evitar construir-ne de noves. I a diferència d'una guarda com la valenciana, van ser els sometents locals els que havien de fer front als possibles desembarcaments. La pràctica medieval de la *recolleta* que atorgava a les poblacions una ciutat fortificada on aplegar-se en cas d'haver de fugir, va viure una nova època d'esplendor a mitjans del segle XVI. A banda de les poblacions esmentades, només la torre de les Illes Medes era responsabilitat de la Diputació del General i la del cap de Creus i els Alfacs de la corona.

Aquest sistema va ser posat a prova constantment. En les dues darreres dècades del segle XVI, a mesura que s'apagaven els ressos victoriosos de Lepant s'alçaven els dels canons corsaris i els laments dels captius catalans de camí al nord d'Àfrica. Laments que es multiplicarien amb els dels moriscos expulsats el 1610.

El 17 d'abril de 1609 Felip III de Castella havia signat l'ordre d'expulsió de tots els moriscos dels regnes hispànics. A Barcelona, la crida pública es va fer el 29 de maig de 1610 i entre el 15 de juny i el 16 de setembre van sortir des del port dels Alfacs. L'impacte de l'expulsió no va ser tan important com al País Valencià. Es tractava d'una minoria d'entre cinc i sis mil persones (entre un 1,5% i un 2% dels catalans) dels quals encara no quatre mil van ser enviats al nord d'Àfrica. En el seu cas ni eren musulmans encoberts, ni vivien en societats al marge, ni eren un perill per a la seguretat, ja que ni tan sols residien prop de la costa, sinó Ebre amunt des de Tivissa cap a Lleida. Res a veure, doncs, amb el cas dels seus homònims valencians. Els van expulsar perquè ho havien estat tots els altres.

HOMES, MURALLES I FRONTERA

Valorar l'adhesió catalana a la política exterior dels Habsburg en funció de la major o menor presència de catalans en els rengles militars de la monarquia ens portaria a una anàlisi errònia. L'aportació provenia de vies heterogènies en la seva naturalesa i finalitat.

Els bandolers van nodrir les files dels soldats presents a Itàlia, els Països Baixos o els presidis nord-africans. Possiblement els més coneguts siguin Guillem de Josa, que va ser perdonat a canvi de servir a Itàlia el 1556, i Perot Rocaguinarda, que va fer el mateix el 1611. És prou conegut el cas de l'anomenat *tercio de los papagayos*: un cos format per bandolers catalans i dirigit per Lluís de Queralt que va anar al servir als Països Baixos el 1587. El malnom li van posar els castellans fent referència a la seva manera de parlar. Però n'hi va haver molts més —impossible de quantificar, però hem de pensar que centenars— que van acceptar el servei militar a canvi de la seva vida.

Va ser una constant fins fa pocs anys considerar que l'estament militar català s'havia implicat poc en les empreses militars de la monarquia. Alguns capitans de galeres durant la primera part del segle XVI —especialment de la família Oms— i alguna escadussera notícia de participació a la campanya de Tunis, com la del donzell Tomàs Pujades. Des de les aportacions de Joan Lluís Palos, Pere Molas i, molt recentment, Joan Carrió i Víctor Jurado, aquesta idea ha canviat. Fins al regnat de Ferran II és indiscutible una participació activa de les nissagues catalanes tant en la defensa de la frontera rossellonesa com en les empreses italianes. En època de Carles V, a més, van tenir actuacions rellevants, com ara Joan Alemany en les negociacions de pau de 1526 amb Francesc I o la presència de Galceran de Cardona i Joan Boscà en la defensa de Viena de 1529. Aquesta presència no suposava, només, hipotecar la pròpia vida: calia una inversió prèvia, en diners i homes, que devia estar a l'abast de molt pocs dels militars catalans de l'època. I si l'economia no hagués estat un problema, calia encara una xarxa de vincles personals i clientelars que fes de locomotora que mobilitzés els possibles interessats i que va ser present a la batalla de Lepant. Ens ho recorda l'esmentat poema de Pujol: Lluís de Requesens va ser el pal de parlar que va aplegar Joan de Cardona, Montserrat Guardiola, Ferran Sanoguera, Enric de Cardona, Dimas de Boixadors, Miquel de Montcada, Alexandre i Joan de Torrelles i Guillem de Sant Climent, entre d'altres. I per sota d'ells, soldats i marineria en una xifra que devia ser important per a la capacitat demogràfica que tenia la Catalunya de la segona meitat del XVI.

Fer afirmacions rotundes en aquest tema ho impossibilita la falta d'estudis. A mesura que va avançant el regnat de Felip II de Castella i, especialment, en la primera meitat del segle XVII el nombre de catalans i, el que em sembla més important, la importància dels seus càrrecs va minvant, o és la informació de què disposem la que minva? Joan Sanoguera va ser nomenat governador de Tunis

el 1573 —era un noble vinculat a Joan d'Àustria des de les guerres de Granada—; hem començat aquestes pàgines amb Joaquim Setantí, Felip d'Alentorn el 1632 podia reivindicar-se com a capità que havia estat a Nàpols, Llombardia i Catalunya, el mateix grau que havia assolit Alexis de Marimon servint a França i Flandes. El rang que presenten és menor que el dels seus avantpassats del segle anterior i la diversitat de cognoms sembla que també. El benefici que van assolir la majoria d'ells un cop acabat el servei era alguna plaça dins l'administració reial a Catalunya.

Cal insistir que no tenim prou informació. Però també cal tenir present que, tot i ser un tema important, la presència de nobles no és tan determinant com es pensava fa anys enrere. La participació de la noblesa en els fets d'armes era progressivament minvant arreu d'Europa. Quin era el principal estímul d'un noble per servir el seu sobirà amb les armes? El benefici econòmic, fos directe o fos mitjançant càrrecs o prestigi i, sens dubte, el reforç ideològic i de legitimitat que provenia de mantenir la funció social per a la qual teòricament havien nascut a l'edat mitjana.

L'absentisme monàrquic no era una raó menys important. Ja hem esmentat la importància de les xarxes clientelars que, finalment, convergien en la cort de Madrid. Fernand Braudel en l'àmbit mediterrani havia parlat de la noblesa perifèrica abocada a la marginalitat i el bandolerisme. Joan Reglà aplicà aquesta idea a Catalunya, que s'ha revisat de manera profunda, especialment pel que fa a la seva marginació. Però si pensem en les aportacions d'Eva Serra sobre Gasol, un dels secretaris de Felip II de Castella, i de Josep M. Torras sobre l'ascens i caiguda de Pere Franquesa ens adonem de la solitud i l'excepcionalitat d'aquests catalans al centre del poder. I sense protectors a Madrid, el *cursus honorum* dels nobles catalans no podia progressar més enllà de capitànies i càrrecs dins el Principat mateix un cop acabada la carrera militar.

Però qualsevol aportació a les empreses exteriors i marítimes queda eclipsada per la implicació terrestre. Resulta obvi, tenint present que Catalunya era frontera amb l'enemic francès i, al capdavant, les incursions barbaresques podien causar desgràcies puntuals, però no posar en perill la integritat del territori ni les relacions de poder.

Al llarg del segle xv la monarquia dels Trastàmara ja havia començat un procés de major control de les terres del Pirineu: la desaparició dels comtes d'Urgell després de la caiguda de Jaume d'Urgell el 1414 va ser un primer pas que va seguir, amb el lapse del lliurament dels Comtats que va fer Joan II el

1462, amb l'ocupació del comtat de Pallars el 1486, la recuperació de la Catalunya Nord el 1493 i l'ocupació de Castellbò el 1512. Aquest procés el podem encabir en el creixement del poder monàrquic que s'anava produint en totes les monarquies occidentals i en la *invenció* de la frontera que anava en paral·lel i que seria un procés que culminaria, si calgués posar-hi una data, després de la Pau de Westfàlia de 1648.

Després de 1493 Ferran II va organitzar un sistema defensiu que tenia diverses capes i que respectava la complexitat de la situació feudal i militar pirinenca sense renunciar a augmentar la seva presència. A baix de tot, un sistema de fortaleses que venia de l'edat mitjana. Eren edificis que anaven quedant obsolets a mesura que els canvis tecnològics i tàctics de l'artilleria anaven consolidant-se i evolucionant. Les menys importants i que rebien menys recursos eren les de Talteüll, Òpol, Canet, Elna, Bellaguarda, Estagell, Illa, Mosset, Força Reial i Puigbalador. Un graó per damunt podien estar les cerdanes Torre Cerdana i Bellver. I la columna vertebral la formaven Salses, Perpinyà, Cotlliure, Vilafranca de Conflent. El rei va posar la majoria d'aquestes fortaleses a les mans de la noblesa local, que s'havia de fer càrrec del reclutament de la guarnició i del manteniment de les places a canvi de la seva transmissió hereditària i el pagament per part de la Corona de les seves despeses. La veritat és que es podia dubtar de la competència de molts dels seus titulars, però per a ells era vital una posició que els donava autoritat i influència sobre els habitants de la zona.

Les fortaleses importants estaven, tot i mantenir el mateix regim de tinença, conegut com a «règim d'Espanya» en mans de famílies i persones de la confiança del rei: els Doms a Cotlliure, els Santcliment a Salses i el fidel Juan de Albión com a governador de Perpinyà. Albión, originari d'una família aragonesa conversa, havia estat ambaixador de Ferran II en les negociacions del Tractat de Barcelona de 1493 i seria substituït pel seu fill en el càrrec.

Fortaleses catalanes en mans de nobles catalans. No eren les úniques forces, ja que les corts catalanes van votar en diverses ocasions, 1510, 1512 i 1515, un donatiu de 200 homes d'armes i 200 cavallers per tres anys reclutats entre els nobles del país. Les corts pagaven els reforços, però el rei no tenia a Catalunya recursos suficients per al manteniment de les fortaleses i des de la recuperació dels Comtats una part important —37.880 sous— provenia de la tresoreria de la Corona d'Aragó. I encara, si calia, es podien mobilitzar els sometents, uns cossos armats que anirien perdent la seva importància militar —no com a força d'ordre públic— al llarg del segle XVI.

El rei volia el control del territori. Per això va nomenar un capità general propi dels Comtats. Si en resseguim la llista, es podrà entendre ben bé l'objectiu reial. El primer va ser el seu parent per part materna Enrique Enríquez de Guzmán, substituït a la seva mort el 1497 per Sancho de Castilla, i posteriorment pel comte de Melgar i després per Diego Rojas, tots castellans. I en temps de Carles I fins i tot un alemany, Guillem de Rocandolf, va ser-ho el 1524, el navarrès Francés de Beaumont fins a 1539 i el duc d'Alba el 1542-1543 fins que finalment la figura va ser absorbida pel lloctinent-virrei durant el virregnat del marquès d'Aguilar.

També castellanes eren les tropes de reforç que es van enviar entre 1497 i 1503 per fer front a una possible invasió francesa que quan es produí el 1497 destruï la fortalesa de Salses, que va ser ràpidament reconstruïda per l'enginyer Francisco Ramírez López.

Aquesta descripció de la situació dels Comtats durant el regnat de Ferran II era necessària per entendre el procés de desnaturalització que s'aniria produint al llarg de tot el període dels Àustria. Les fortaleses secundàries anirien perdent la seva importància, i les principals quedarien en mans de comandaments militars no catalans, tot i que es produí la desaparició del capità general dels Comtats, absorbit pel lloctinent general, després anomenat virrei.

Els canvis tècnics que va suposar l'anomenada «revolució militar» van fer augmentar de forma important la defensa en la poliorcètica. Salses es va pagar en bona mesura amb diners castellans, i Carles I va recórrer a aquest mateix recurs el 1538, quan ordenà trametre 25.000 ducats per a les obres de les muralles de Perpinyà. L'altre recurs eren les aportacions per la via del donatiu de les corts. Els dels anys 1528 i 1533 van consignar quantitats amb aquesta finalitat, però no hem de descartar que fes el mateix amb altres donatius posteriors. I Felip II hi tornaria en les corts de Montsó de 1585.

La historiografia catalana ha avançat prou els darrers anys com per des-terrà la falsa idea de la desmilitarització de Catalunya durant el segle XVI. Els treballs d'Àngel Casals, Jordi Buyreu, Miquel Pérez Latre i la tesi inèdita de Joan Carrió Arumí del 2011 han presentat una nova interpretació radicalment diferent. «L'estat de guerra endèmic», com el batejà Núria Sales, va implicar una important presència militar que s'acompanyà —i com si no!— d'un augment de la pressió fiscal per la via de les pragmàtiques que tant Carles I com el seu fill van fer servir de forma habitual: la primera, de 1543, disposava els jornals que s'havien d'aportar per a la construcció de les muralles de Barcelona, el 1555 per a la cons-

trucció de la ciutadella de Roses i les que va anar redactant en aquest mateix sentit fins que el cúmul de greuges presentat el 1585 va forçar a tornar a la consignació del donatiu de les corts i abandonar la via del pagament en treball.

Durant el segle XVI ni Carles I ni Felip II de Castella van voler convertir Catalunya en plataforma militar per terra, ben al contrari del que van fer en el conflicte marítim. Tot i algun intent de fer maniobres de diversió pel sud —com en la campanya de 1536—, la doctrina oficial, diguem-ho així, va ser la de mantenir la frontera catalana en una estricta posició defensiva i per això es van fer les grans inversions en les fortaleses catalanes. Hi havia diverses raons que ho expliquen: fins a la Pau de Cateau-Cambrésis de 1559, el motiu de la guerra amb França havia estat Itàlia, i des dels anys centrals del segle XVI els conflictes amb França es traslladarien cap a la frontera amb l'Imperi, amb el conflicte pels bisbats de Metz, Toul i Verdun: tres territoris imperials reclamats pel rei francès i, més endavant, la possible intromissió francesa en la Guerra dels Vuitanta Anys contra les províncies flamenques que s'havien alçat el 1566 contra el rei castellà. I encara una raó més, no menys important: mantenir la guerra allunyada dels regnes ibèrics era un excel·lent argument dels monarques per demanar fons a les corts castelleses o de la Corona d'Aragó.

Per la banda francesa, a més de les raons politicoestratègiques ja esmentades, caldria afegir la llunyania de París de la frontera del sud, el problema hugonot i la falta d'arguments per intentar una invasió. La reclamació de Navarra dels reis expulsats que els Valois recolzaven havia donat peu a les invasions franceses en aquell regne de la dècada de 1520, però a Catalunya les úniques accions serioses van ser els dos assalts contra Perpinyà el 1542 i el 1596, mal preparats com van demostrar els pocs recursos esmerçats i el seu ràpid abandonament.

Secundària o no, però frontera al capdavant. En temps de pau, Catalunya es convertí en la segona zona més militaritzada de la Península després de Granada, com va destacar Joan Carrió. A banda dels soldats de les guarnicions, hi havia l'anomenada infanteria espanyola, dues companyies d'arcabussers catalans i una de cavalleria lleugera catalana el 1557. A més, hi va haver una important implicació de militars catalans que Núria Sales va ser la primera a fer notar i que la investigació de Joan Carrió ha ratificat. Dotze capitans extraordinaris van ser nomenats per primera vegada el 1575 pel virrei Hernando de Toledo, cadascun dels quals havia de crear una companyia de 400 homes. Això no vol dir que es mobilitzessin totes elles, però sí que malgrat el seu nombre van ser força habituals amb una finalitat doble, defensar la frontera i lluitar contra els bandolers

formant-se o desfent-se en funció de les ordres virregnals, així que els nomenaments de capitans catalans són habituals fins a 1632.

IDEOLOGIA, INTERVENCIONISME I CONFLICTE

En els punts anteriors hem intentat explicar el procés que portà Catalunya de centre polític de la Corona d'Aragó a perifèria de la Monarquia Hispànica. Cal analitzar la dimensió cultural, ideològica i política d'aital canvi.

En quin moment els catalans van prendre consciència d'haver esdevingut un país fronterer? Els oficials reials no van trigar a expressar-ho de moltes maneres i en general de forma agressiva: «Para que estas cosas dependientes de la guerra se hiziesen como conviene al servicio de Su Magestad sería menester tratallas por términos sumarios y no atender a las constituciones de Cathaluña que es larga forma de proceder y aparejada para publicarse los negocios cuyo buen despacho consiste en el secreto con que se tracta», escrivia el proveïdor de les galeres Alonso de Rávago el 1543. Aquest home de natural bocamoll fonamentava aquesta opinió no sols en la urgència que requerien les necessitats militars, sinó en la situació internacional, «a causas nuevas eran menester Remedios nuevos y no Constituciones viejas. Que quando se hizieron no estaban aliados el turco y el Rey de Francia contra el Rey de Aragón como agora». Al capdavant: «Cataluña es tan frontera por tierra y por mar, que sola ella es el baluarte de toda España, pues por ninguna otra parte pueden los enemigos ofenderla, porque los Montes Pirineos y las nieves la defienden, solamente por el Rosellón pueden a pie llano entrar, así en invierno como en verano con ejército y socorrelle por mar y tierra» segons es deia el 1547.

Aquesta consideració tenia moltes i diverses conseqüències, i poques de bones. És ben sabut que des del segle xv va començar un corrent de migracions occitanes cap al Principat que en algun moment va esdevenir riuada. Pagesos, menestrals, marits de vídues o de pubilles sense possibles... La seva integració, en general, no va resultar problemàtica per a la societat catalana, ja que eren una mà d'obra necessària i, culturalment, eren catòlics i occitanoparlants. Per a les autoritats militars reials, per contra, la presència de tota aquella munió de gent era considerada poc menys que una potencial quinta columna francesa i cada cop que començava una guerra amb França es procurava prendre mesures contra ells. Les més habituals eren prohibir-los tenir armes i obligar-los a dur

un passaport per abandonar el seu lloc de residència ni que fos per anar al poble del costat. En casos més extrems, als Comtats es feien llistes per a una possible expulsió, com va estudiar Joan Peytaví, o les autoritats militars pretenien cobrar un guiatge per no expulsar-los i el 1529 s'ordenà portar-los com a treballadors forçats a les drassanes de Barcelona.

L'ombra de la sospita contra els francesos es va anar estenent contra els mateixos catalans, especialment als Comtats. Els casaments mixtos, la proximitat idiomàtica amb l'occità —que no francès— i l'actitud dels catalans envers els castellans que formaven l'administració militar de la monarquia («pero en fin hallo en esto lo que en otras partes, que todo governador o superior extranjero lo tienen mala voluntad y en esta tierra más mala que en quantas he visto», escrivia Pedro de Ávila el 1537) es va convertir en una constant que afavorí enfrontaments entre uns i altres.

Consubstancial a la creació de la frontera era el control del pas de persones i mercaderies entre banda i banda. Per sota d'aquesta realitat política es trobaven formes seculares de col·laboració entre les poblacions pirinenques molt anteriors a la presència de les monarquies modernes en la zona. Amb l'historiador occità Patrici Pujade hem après de l'existència de les lligues i patzeries, que eren una de les claus del funcionament de les valls pirinenques. Es tractava d'acords entre les diverses comunitats per regular l'ús de pastures, boscos i aigües, però també per regular el pas del bestiar, de les mercaderies i de les persones, com el signat al Pla d'Arrem el 1513 entre valls aragoneses, catalanes i gascones amb un propòsit últim: la *patz*, fins i tot quan els monarques respectius estaven en guerra i per això es devien donar en més d'una ocasió situacions com aquella de 1593 en la qual les poblacions occitanes avisaren les catalanes d'una possible incursió de tropes franceses dirigides pels ducs d'Épernon i de Montmorency. Davant la seva existència, la monarquia francesa va tenir una actitud més tolerant que l'espanyola, tot i que cap a finals del segle XVII consten autoritzacions expresses d'uns i altres, com la lliga de 1667 autoritzada per Lluís XIV o el permís que va donar el virrei de Catalunya per signar la de 1689.

La frontera amb França era un pas d'intercanvi fonamental per als catalans. Cap al nord transitaven oli, sal de Cardona, llana del Pallars i la Cerdanya i safra. La llana tornava convertida en teles, capes i robes treballades a la indústria del Llenguadoc. Resultava vital per a les ciutats catalanes, especialment Barcelona, el pas dels ramats de moltons que havien d'acabar els seus dies a les carnisseries de la capital fent companyia en els mercats a la pesca salada de l'Atlàntic

que venia des de La Rochelle o Bordeus. I també hi havia un intens intercanvi de matxos i mules del nord cap al sud. I cada cop que es declarava una guerra aquest comerç restava interromput i prohibit amb els dos efectes inevitables que se'n derivaven: els problemes de proveïments i el contraban, que a més estimulaven el bandolerisme.

Un dels elements més conflictius del comerç clandestí va ser el dels cavalls. El segle XVI eren considerats un recurs militar i per tant era tan perillós perdre'ls per vendre'ls com que anessin a parar a les mans dels enemics. Com que aquest comerç formava part de l'estructura econòmica que hem comentat, les autoritats del país el van perseguir amb certa recança durant la primera meitat del segle XVI. La monarquia va plantejar el tema a les corts de 1564 i 1585 i les guerres de religió van accentuar un neguit que ja existia: i si aquests cavalls es venien als heretges? Va haver-hi una primera pragmàtica contra el comerç de cavalls amb França per a tots els regnes el 1554, seguides d'altres dictades per Felip II de Castella. El seu control era molt difícil en aquest cas, tant com en els altres. Hi havia dos forats negres pels quals es mantenia un comerç actiu de productes prohibits i en els períodes de tancament de fronteres: la Vall d'Aran i Andorra. A més, tot i els intents dels virreis i de la Generalitat per controlar aquest tràfic, hi havia dos elements que hi jugaven en contra, com eren els de la importància econòmica de la cria i la venda de cavalls a la zona i la complicitat, i fins i tot la implicació directa, de nobles i militars. El bandoler Guillem de Josa, a mitjans del segle XVI n'havia fet una de les seves activitats. El 1574 el batlle senyorial de la Pobra de Segur va fer tancar l'oficial de la Generalitat que s'estava a València d'Àneu per facilitar una passada de cavalls i fins i tot el diputat militar del trienni 1584-1587, Joan de Queralt, acabà processat pel seu contraban.

Per tal de millorar l'eficàcia en la repressió del contraban de cavalls, a Felip II se li acudí la idea de convertir-lo en un afer religiós. El 1574 el rei donà instruccions directes als inquisidors de Barcelona: «Aunque no conste que los cavallos se ayan vendido o dado a herejes proçedays y hagáis justicia contra los que resultaren culpados como quiera que os constare haver comprado o vendíolos para Beame o passádolos allá como contra fautores de hereges poniéndolo en el edicto». El resultat va ser una actuació cada cop més abusiva basada en les pragmàtiques dictades pel rei i l'actuació dels inquisidors que ni els diputats de la Generalitat ni els braços podien controlar.

La política no era l'únic argument que podia justificar la construcció física, econòmica i mental de la frontera. L'element confessional va tenir una importància

cabdal. La Monarquia Hispànica era també la Monarquia Catòlica. L'emperador Carles havia estat el gran advocat de l'Església i entorn d'ella havia construït un discurs legitimador que acompanyava el de l'Imperi. Felip II de Castella només tenia el primer per donar coherència a la seva monarquia composta: «Mi fin es procurar principalmente el bien de la Religión, y que permanezca en Francia la Cathólica y se excluyan los herejes». El va radicalitzar fins al punt de ser de vegades un aliat antipàtic per als papes i el va dur a extrems que posaven la defensa de la religió per davant dels interessos d'Estat, com es va veure en el cas dels Països Baixos. Les guerres de religió de França van ser fonamentals per al manteniment de l'hegemonia hispànica. Entre 1562 i 1598 el país gal no va poder plantar mai cara al rei castellà com en el passat i Felip va poder intervenir a pler finançant els catòlics contra els hugonots i anant més enllà, pensant a posar la seva filla Isabel Clara Eugènia en el tron i envaint França el 1590 per evitar la victòria d'Enric de Borbó, el flamant Enric IV un cop convertit al catolicisme.

A Catalunya, la situació francesa i la intervenció filipina van tenir diverses conseqüències. Es van produir incursions hugonots des de la Bigorra i Foix els anys 1570, 1577, 1586 i 1593, tot i que aquesta última i el setge contra Perpinyà de 1596 eren la resposta del nou govern francès a la invasió hispànica de Bretanya. Aquests atacs tenien, es deia, la cooperació de bandolers catalans que enrolaven hugonots entre les seves files —hi va haver un bandoler anomenat *el Luterà*—, «de las quatro partes de los bandoleros que perturban la paz pública de este Principado, las tres son de gascones y gente fronteriza de Francia» s'escribia a començaments del segle XVII. Xavier Torres i altres historiadors han demostrat que aquesta brama era molt exagerada si no totalment falsa. Però va ser un més dels maons que ajudà a edificar la tanca que havia d'allunyar els territoris veïns del Pirineu.

«La mayor fuerza de estos Reynos son los Montes Pirineos, y si estos se dañasen con la herejía [...], considere Vuestra Majestad cuán dañoso sería». Aquest recordatori de Cristóbal de Rojas y Sandoval, bisbe de Còrdova que havia visitat l'Urgell el 1588, expressa el vital paper religiós de la frontera. Els treballs d'Ignasi Fernández Terricabras sobre la política religiosa de Felip II deixen ben clar que el punt de partida del rei era el del perill de contaminació protestant a Catalunya i la necessitat d'obrar per evitar-ho. El Concili de Trento (1545-1564) li proporcionaria una part de les eines; l'altra part provindria de la Inquisició, que ja el 1539 havia fet el primer auto de fe amb protestants a Barcelona.

Havien de ser la Inquisició i una major i millor difusió del missatge religiós, especialment a la zona nord del país, les que evitessin l'aparició de qualsevol brot d'heretgia o l'extirpessin si ja existís. Calia millorar la preparació dels religiosos regulars i seculars en primer lloc. Les reformes que es van fer en els ordes benedictins i agustins a Catalunya entre 1574 i el final del regnat van ser de gran profunditat: a banda de millorar la disciplina, eliminar els monestirs menys habitats per tal de concentrar els recursos en unitats més grans i robustes. I per millorar el control de les parròquies el 1593 es va crear el nou bisbat de Solsona, una unitat territorial més petita i més fàcil de vigilar.

El regne de França sempre havia estat enemic de la Corona d'Aragó, però a mesura que avança el segle XVI es construeix una imatge del francès com l'*enemic*. Des de l'aliança amb els turcs en temps de Francesc I fins a la identificació amb el protestantisme —clarament abusiva—, el veí del nord esdevé la contrai-dentitat a la qual cal rebutjar, com escrivia el ciutadà de Perpinyà Lluís Baldó el 1627: «[Els catalans] tienen una antipatía tan notoria y un odio tan natural a los franceses, sus vecinos, que difícilmente puede describirse. Sus sentimientos son tan fuertes que un hijo, nacido en los condados, abomina, con un odio absolutamente natural, de su padre nacido en Francia». Per tant, els catalans estaven d'acord confessionalment amb el rei i, especialment als Comtats, la posició de la Casa d'Àustria contra els Valois primer i els Borbó després lligava amb la memòria històrica de l'ocupació francesa de 1462 a 1493. Ara bé, aquesta comunió religiosa no volia dir que s'ampliés a altres camps i als mitjans que usava per controlar la frontera.

La política exterior de la Monarquia Hispànica era una combinació de confessionalisme religiós i interessos dinàstics de la Casa d'Àustria que, no ho oblidem, tenia una altra branca al Sacre Imperi. La política exterior era la que justificava la creació d'un aparell militar que requeria cada cop més recursos, tant humans i econòmics com polítics, que només eren possibles amb un creixement del poder reial sobre territoris, institucions i grups socials. I aquest era el punt on la política exterior provocà les col·lisions amb l'ordenament jurídic català.

La presència militar de tropes de fora de Catalunya era un factor ambivalent. Per a les autoritats catalanes eren desitjables, però només en moments puntuals. La irregularitat de les pagues dels soldats i els abusos en els allotjaments —que no van ser una novetat del segle XVII— van comportar fortíssims enfrontaments amb els capitans generals de la frontera i amb els virreis quan

van assumir aquest càrrec. Era l'enfrontament entre les lleis de la terra i les lleis de la guerra que, amb moments de tensió diversos, va travessar tot el període que durà de Carles I a Felip IV de Castella. «Que ellos se metan de canto los estatutos y ordenanças que tienen de sus guerras antiguas y que se gobiernen conforme a lo que tienen delante de sus ojos» etzibava el marquès d'Aguilar, virrei de Catalunya el 1543, una frase no gaire diferent de l'expressada pel comte-duc d'Olivares: «Lleve el diablo las constituciones y a quien las guardare también».

A les corts de Felip II i a les de 1599 de Felip III, l'actuació del capità general, els allotjaments i les contrafaccions creades per les necessitats militars van ser el gruix dels greuges que es van presentar contra la corona. Un bon grapat de poblacions es van queixar, com ja hem dit, de les pragmàtiques per cobrir jornals de les obres de fortificació. També es va presentar un bon plec de denúncies pels abusos de les tropes en el seu allotjament. Com ja hem vist també, les pragmàtiques sobre la treta de cavalls van ser denunciades a les corts de 1585, de la mateixa manera que es protestà per l'ús de la Inquisició en la persecució d'aquest contraban: «No essent declarada França sismàtica, ni venent-se los dits cavalls a heretges o enemics de la santa fe catòlica no toca la punitió ni conexensa de dits delictes a dits inquisidors sinó a vostra magestat, lo que és en notable perjudici del present Principat.»

Seguint l'opinió de Miquel Pérez Latre, les corts de 1585, però sobretot les de 1599 van ser una crítica als darrers anys del regnat de Felip II. El govern, a través de pragmàtiques, de l'augment de la pressió econòmica per la via de les llesves i del fracàs relatiu en el control de la frontera, havia obert una esclatxa que no faria més que augmentar entre el renovat pactisme dels estaments catalans i la monarquia fins a dur a les torbacions de 1591. A finals del segle XVI es començava a fer a Madrid un balanç ombrívol de la situació exterior. Des de 1551 fins a 1598 només s'havia disposat de sis mesos de pau!, segons Geoffrey Parker. La resta van ser guerres en fronts diversos, i per a què? A la Mediterrània havia estat conjurada una possible, però no probable, expansió otomana per la Mediterrània occidental, però no s'havia vençut el corsarisme nord-africà; al nord d'Europa, tant l'Anglaterra protestant com les rebels Províncies Unides començaven a alçar-se com a noves potències tot i les despeses d'homes i diners que s'havien fet per ocupar-les. I França, on s'havia intervingut políticament i militar, tenia un rei catòlic, sí, però disposat a reprendre la lluita per l'hegemonia continental contra la Monarquia Hispànica.

DEBILITAT EXTERIOR I ENDURIMENT INTERIOR?

Un dels períodes que ha tingut una major revisió per part de la historiografia espanyola del segle XXI és, sens dubte, el regnat de Felip III de Castella i el govern del seu *valido* Francisco Gómez de Sandoval-Rojas y de Borja, duc de Lerma i marquès de Dénia. Tradicionalment, el seu regnat entre 1598 i 1621 es considerava el començament de la decadència en aquella arbitrària fórmula que dividia la dinastia en «Austrias mayores» (Carles I i Felip II) i «Austrias menores» (Felip III, Felip IV i Carles II). De tal manera que hem passat d'un regnat que era caracteritzat per la indolència i deixadesa del rei i per la incompetència i corrupció del duc a una descripció amb termes tan ressonants com «generació pacifista del Barroc» o «Pax Hispànica».

En 1598 se signava la Pau de Vervins amb França, que posava fi a la intervenció hispànica en la política francesa i reconeixia Enric IV. No era només una reconeixement de la realitat, era una necessitat, ja que no es podia pretendre tenir l'exèrcit de Flandes sostenint dues guerres ofensives a la vegada contra Holanda i contra França. La pau no podia ser gaire sòlida degut als interessos divergents de les dues monarquies, però l'assassinat del primer Borbó el 1610 va frenar l'escalada que ja havia començat cap al conflicte obert. Això va permetre un nou acord amb la regent Maria de Mèdici que culminaria el 1615 amb el doble matrimoni d'Isabel de Borbó amb el príncep d'Astúries, Felip, i d'Anna d'Àustria amb el rei Lluís XIII.

Amb Anglaterra les coses seguirien un procés semblant. Després de la mort d'Isabel I, el seu hereu Jaume I Stuart va endegar una etapa d'entesa amb Madrid que culminaria en el Tractat de Londres de 1604 i que seria l'inici d'un estat de bones relacions que es mantindrien dues dècades més.

Pel que fa als Països Baixos, Felip II havia intentat una darrera solució per poder sortir amb èxit d'aquell vesper en què s'havia transformat la guerra contra les províncies rebels que havien consolidat una pròspera república: cedir la sobirania al matrimoni format pel seu nebot Albert d'Àustria i la seva filla Isabel Clara Eugènia. Allò no va posar fi al conflicte, però el 1606 els holandesos estaven disposats a negociar la pau, proposta a la qual va ser receptiu el duc de Lerma després de la fallida de la hisenda el 1607. Però les desavinences només van permetre una treva de dotze anys.

Altres tractats de menor importància es van signar durant el regnat, com el Tractat de Xanten de 1614, que posava fi al conflicte successori en els ducats

renans de Cleves-Jülich, la Pau d'Asti sobre la successió del Monferrato el 1615 o la Pau de Madrid de 1617 que posava fi a la guerra amb Savoia.

Hi havia raons d'ordre intern que justificaven aquest canvi. La incorporació de Portugal al conjunt dinàstic dels Àustria el 1580 va dur a un canvi d'orientació en la política exterior, ja que el pes del món atlàntic era ara molt més important i la incorporació del vast Imperi lusità donava a la Monarquia Hispànica una dimensió planetària que per força havia de redimensionar els escenaris de la política exterior. Mantenir la integritat territorial depenia molt més que abans del control de les rutes de comunicació mediterrànies, atlàntiques, asiàtiques o europees i convertia la pau en una quimera impossible. 119 enfrontaments militars arreu del món, d'escaramusses a batalles, van implicar les forces hispanes durant la «Pax Hispànica» segons l'historiador Eduardo Ruiz de Burgos.

Quina era la finalitat de la política de Lerma? Una primera raó era aconseguir un seguit de paus beneficioses per poder refer la malmesa hisenda que havia d'ajudar a una nova fase agressiva. La participació de Portugal va perfilar una política de seguretat peninsular, diferent de la dinàstica de Felip II. Aquesta política, més propera als interessos dels súbdits, va començar a canviar per la influència del papa Pius V que va fomentar una aliança catòlica entre Viena, Roma i Madrid que acabaria duent a la Guerra dels Trenta Anys, començada el 1618. I un cop iniciada aquesta, novament el dinastisme dels Àustria i el catolicisme arrossegarien la monarquia a un cicle bèl·lic del qual ja no sortiria en dècades.

Si en algun àmbit es fa difícil parlar de política pacifista era a la Mediterrània. Es mantenien les treves signades amb l'Imperi otomà després de 1587, però això no exclouïa enfrontaments puntuals en escenaris secundaris en una mena de guerra freda en què els dos colossos havien renunciat a una victòria definitiva i, fins a cert punt, havien acceptat les zones d'influència de l'altre. Això volia dir que els otomans no atacarien la Mediterrània occidental i fins i tot els nusos que lligaven Istanbul amb les places corsàries del nord d'Àfrica s'anaven afliixant. Hi va haver una certa normalització de les relacions hispàniques amb el Marroc i l'anomenat regne de Cuco, un aliat musulmà contra Alger.

Aquesta situació i la creixent pau a Europa van permetre concentrar recursos en l'escenari nord-africà. L'objectiu era el de sempre, eliminar els caus de pirates per protegir la costa peninsular i, també, donar al rei Felip un llustre gloriós com el dels seus avantpassats. Les agressions van ser constants: un fracassat intent d'ocupar Alger el 1601, el 1602, un altre el 1603, i se'n van planificar més el 1605, el 1615 i el 1618. Aquest últim, conegut com la Jornada Secreta,

no va arribar enlloc perquè els recursos que s'havien acumulat van ser destinats a la Guerra dels Trenta Anys. En la banda dels èxits, el saqueig del port de Tunis el 1609, repetit el 1612, i l'ocupació de Larraix el 1610 i de la Mamora el 1614.

Van tenir-hi cap paper els catalans en aquestes empreses? No ho sembla. Les corts de 1599 havien demanat les quatre galeres, que van ser presents en l'expulsió del moriscos. Però no tenim gaires notícies sobre la presència catalana en una política a la qual devien ser favorables. Com a anècdota es pot assenyalar que el capità general de la jornada contra Alger de 1602 havia de ser Joan de Cardona i Requesens, que feia anys que era al servei de la monarquia. Però els vaixells hispànics cap al Magrib sortien ara de Cadis, Màlaga o Cartagena i tenien Mallorca com a punt de trobada amb les flotes d'Itàlia. Amb tot, caldria fer noves recerques per poder afirmar-ho de forma més rotunda.

Novament, l'aparença de les grans campanyes ens podria ocultar una ombrívola realitat: entre els anys 1580-1620 l'amenaça pirata fou més intensa. Acabada la fase de la «gran guerra» que deia Braudel, el corsarisme va esdevenir una veritable epidèmia que tenia com una de les principals activitats la presa de captius.

La informació que tenim sobre aquesta qüestió a Catalunya és molt escassa, tant per les dificultats per trobar documentació com en la falta d'estudis més enllà d'alguns casos puntuals. El rescat de captius era habitual a Catalunya des de l'edat mitjana. El segle XII ja està documentada l'existència de comerciants que disposaven d'una patent reial per a tal fi, els denominats mostalafs o eixees o alfaquecs. No oblidem que es tractava d'una qüestió de relacions amb poders estrangers, a més infidels, així que en darrera instància depenia del poder reial qualsevol negociació en aquest àmbit. Pere el Cerimoniós va donar a l'orde dels mercedaris el monopoli de la mostalafia el 1354. L'orde havia estat fundat a Barcelona per Pere Nolasc el 1218 i ben aviat s'especialitzà, juntament amb els trinitaris, en aquesta tasca. El 1575 Felip II va posar sota el control de la monarquia les gestions dels ordes mendicants, bona prova de la transcendència que el tema havia anat guanyant.

La lògica de Felip II continuava sent la dels comtes-reis medievals, només que ara la centralització va quedar en mans dels consells presents a la cort madrilenya. Els consells de Guerra, Hisenda, Castella i, de vegades, Estat, participaven en grau divers d'un negoci que entrava en la categoria de «asunto de la Berbería y Levante». Qualsevol rescat havia de ser aprovat pels organismes regis, ja que de vegades era la hisenda reial la que posava els diners o, en cas que ho paguessin particulars, de vegades calia fer un intercanvi de persones, un captiu

cristià per un esclau musulmà que calia demanar a la corona i que, en cas d'acceptar, demanava a canvi un altre esclau que cobrés la plaça de galiot o de treball forçat del que anaven a deslliurar.

Els expedients de cada petició eren revisats a consciència i es marcava una jerarquia: primer s'alliberarien soldats i després gent sense recursos. Hi havia encara un altre motiu per mantenir una vigilància estricta i era que, al capdavant, el pagament de rescats era una transferència a mans enemigues de plata i productes que anaven del cacau als teixits.

Les xifres de captius poden ser marejadores. No sols per la quantitat, sinó per la diversitat de fonts. L'historiador R. C. Davies ha calculat entre un milió i un milió dos-cents cinquanta mil la xifra d'uropeus que van estar captius al nord d'Àfrica i a l'Imperi otomà en tota l'edat moderna. Entre 1582 i 1690 van ser capturats 49.460 cristians, fins i tot anglesos, pels corsaris de Barbaria i els mercedaris i trinitaris van alliberar entre 1575 i 1692 6.369 súbdits de la Monarquia Hispànica, aproximadament un 30 % de tots els capturats. Caldria afegir-hi una altra part, que no es pot calcular, d'alliberats per via privada o mitjançant negociació política.

A Catalunya es van multiplicar les peticions de llicències per anar a Alger a negociar la llibertat de captius a partir de la dècada de 1620, com la que va rebre el patró Francesc Castell per recuperar trenta-dos captius. Pel que fa a les activitats dels ordes mendicants, tenim poques dades en relació amb Catalunya: era a través d'Aragó i València que els mercedaris recollien les peticions catalanes. En el cas de Palamós, 14 habitants del poble i la contrada van ser capturats entre 1570 i 1633 i els mercedaris van intervenir en l'intent d'alliberament de nou d'ells. A Mataró, l'any 1669 es va crear la confraria de Sant Elm, dedicada a recollir diners per a la redempció dels seus captius.

La fragilitat en el domini de la mar de les flotes hispàniques va portar el 1621 a una decisió inèdita fins aleshores: l'autorització del cors. Aquesta activitat havia estat prohibida per Ferran II el 1489 i la seva reintroducció responia a diversos factors, no tots de tipus bèl·lic. Era obvi que un corsarisme cristià podia ser útil per contraposar-se al musulmà, amb l'avantatge que eren els particulars els que arriscaven naus i capitals i que la corona obtenia el 20 % (el quint reial) del botí. Però podia ser un estímul econòmic per augmentar l'activitat dels ports mediterranis. Els vaixells corsaris havien de vendre les seves captures al port on estiguessin registrats i en el cas de Mallorca, per exemple, va esdevenir una activitat tan important que els corsaris mallorquins ben aviat van obtenir una fama terrible.

En el cas de Catalunya no sembla que fos així. Pocs particulars van gosar arriscar els seus capitals com va fer Bernat Galceran de Pinós-Santcliment i Santcliment, que entre 1623 i 1624 va tenir la seva pròpia flota corsària de dues fragates i un bergantí. Alguns dels inversors, com en aquest cas, no esperaven només obtenir un rèdit econòmic, també un ascens social per serveis a la Corona.

A la frontera pirinenca el canvi en la política exterior va tenir efectes palpables. Poques setmanes abans de la signatura de la Treva dels Dotze Anys d'abril de 1609 i a un any de l'assassinat d'Enric IV que permetria l'acostament a França, el govern de Lerma havia dictat una reforma de l'exèrcit a Catalunya per disminuir els efectius. Al Principat es mantindrien guarnicions als Alfacs, la drassana de Barcelona i Roses, Perpinyà i Salses, totes elles amb oficials i soldats castellans ja que eren pagades des de Castella i es mantenien sense reformar les places fortes —Puigcerdà, Bellver, etc.— que es pagaven amb els diners de la procuradoria dels Comtats i tenien alcaid i tropes catalanes. La xifra total havia de quedar teòricament en 1.249 homes, uns 700 menys que abans de 1609.

Però possiblement durant el regnat es va frenar una evolució que venia de temps enrere. El 1551 el príncep Felip havia demanat als virreis dels territoris de la Corona d'Aragó un informe sobre les obligacions militars que tenien en cas de guerra. La resposta en tots els casos era que les obligacions eren per a la defensa del territori, encara que excepcionalment aragonesos i valencians podien ser enviats en defensa d'altres territoris de la Corona mateixa, com es va fer el 1534 amb els aragonesos per defensar la costa valenciana.

Un segon pas es faria en la dècada de 1570, després de la Guerra de les Alpujarras, quan es va aixecar un projecte de creació de milícies que no dependrien de les autoritats municipals, sinó que els seus oficials serien controlats per la corona, encara que la despesa l'assumissin els municipis.

No és fins després de l'atac anglès a Cadis de 1596 que es torna a pensar en la qüestió. A València el virrei, el futur duc de Lerma, va planejar un cos, la Milícia Efectiva, de deu mil voluntaris enquadrats en companyies i amb places d'armes per concentrar-se en ser cridats. Cal fixar-se que es tractava ja de desvincular aquesta milícia de qualsevol marc institucional regnícola. A Aragó, Felip III va presentar el 1601 la creació d'una nova milícia del regne semblant a la valenciana amb l'argument de poder així estar-se d'enviar tropes reials. Per què no hi ha cap projecte semblant per a Catalunya? Potser perquè la creació de les catorze capitaniaes ja es considerava que complia aquesta funció, tot i que anaven a càrrec del rei. Hi ha, però, un projecte que es podria lligar amb els altres i que es va

fer relacionada amb l'expulsió dels moriscos de 1610: «Relación de la gente que su magestat puede sacar del Prinçipado de Catalonia en la ocasión presente de los moriscos», que Joan Carrió atribueix a l'alcaid de Salses Aleix de Marimon, un veterà de les guerres de Flandes. Hi té algunes semblances: seria una força integrada tant per les vegueries com per les jurisdiccions feudals i per tant no seria ni un sometent ni una host feudal, que hauria d'actuar fora del Principat si convenia, cosa vedada a qualsevol altra forma de mobilització constitucional. Un total de deu mil homes —com a València— disposats en principi a fer d'escorta dels moriscos aragonesos que havien d'embarcar a Catalunya. Tots aquests projectes no van passar del paper, el context més pacífic del regnat de Felip III els devien fer innecessaris, però en qualsevol cas queda clar que el debat sobre la participació en els costos militars dels territoris no castellans de la monarquia estava obert des de la segona meitat del segle XVI: la Unió de Armas no va començar de zero.

REFORMAR DINS PER GUANYAR FORA: L'ÈPOCA DELS CONFLICTES

L'any 1620 el virrei duc d'Alcalà escrivia a Madrid en termes funestos: «Las fronteras de Cathalunya están de manera que es imposible resistir al que emprendiera ocuparlas». En arribar a la fi els anys de «Pax Hispànica» sortia a la llum la deixadesa en què estava la frontera catalana. L'avís responia, a més, a moviments militars de Lluís XIII en el Bearn. Lerma havia caigut, la monarquia s'havia implicat en la Guerra dels Trenta Anys i ja s'havia decidit que a la fi de la treva amb Holanda el 1621 es tornaria a les hostilitats.

Quan el 1621 el nou rei Felip IV de Castella arribà al tron, el canvi d'orientació política ja havia començat. El substitut de Lerma, Baltasar de Zúñiga, era un experimentat polític que considerava que els anys de pau havien posat en perill la «reputación» de la monarquia, un bé preuadíssim si es volia fer respectar. I la forma de mantenir-la i engrandir-la era tornar al camí bèl·lic. Per molt que s'invoqués la lluita contra els protestants, l'objectiu final de la intervenció en la guerra que consumiria el centre d'Europa era assegurar el domini de la casa d'Àustria i les seves dues branques. Només així es garantiria la seguretat de la monarquia i el seu domini d'ultramar davant la creixent amenaça holandesa. Què va passar perquè una idea tan clara acabés en un conjunt de guerres de les quals els súbdits del rei Felip, catalans inclosos, no en podien treure l'entrellat?

Fent un brevíssim repàs, el 1618 s'havia endegat la guerra contra els protestants, el 1621 contra Holanda, el 1624 contra Anglaterra, el 1628 la guerra de Màntua i el 1635 contra França, totes vinculades amb l'interès de la monarquia per mantenir l'hegemonia; els pocs aliats i els molts enemics obligaven a una victòria total, almenys sobre holandesos, francesos i protestants.

El ministre principal de Felip IV, el comte-duc d'Olivares, estava convençut d'aquestes idees, però era conscient —i a mesura que els conflictes anaven desgastant els recursos hispans cada cop més— que havia de cercar nous mecanismes per mantenir la lluita a Europa. Per fer-ho va dissenyar un vastíssim pla de reformes per a Castella, però també per al conjunt dels regnes de la monarquia, que va presentar en el Gran Memorial de 1624. Obviem el debat sobre l'autoria i autenticitat del text que ha plantejat Manuel Rivero, perquè fos quina fos la mà que va agafar la ploma, el discurs era coherent amb la línia política del *valido*.

El nucli del document és ben clar: Castella és el motor i part principal d'Espanya i, per extensió, de la monarquia. La primera part del document està dedicada a explicar la situació de Castella i els seus estaments, la segona a explicar el govern de la monarquia i la tercera és la dedicada als altres regnes peninsulars per arribar a la conclusió tantes vegades reproduïda: «Tenga V. Majd. por el negocio más importante de su Monarquía, el hacerse rey de España; quiero decir, señor, que no se contente V. Majd. con ser rey de Portugal, de Aragón, de Valencia, conde de Barcelona, sino que trabaje y piense con consejo maduro y secreto por reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla, sin ninguna diferencia [...]. Que si Vuestra Majestad lo alcanza será el príncipe más poderoso del mundo».

Tot el document i la conclusió que reproduïm tenen una doble dimensió. Antoni Simon i Tarrés ha estudiat la construcció del discurs nacional espanyol en el segle XVII. Sens dubte, el document és deutor de tot un corrent de pensament castellà que venia de l'edat mitjana i que advocava per una *restauració* de la Hispània visigoda destruïda pels musulmans feta pels reis castellans. Una primera fita per als seus pensadors havien estat els Reis Catòlics i al llarg del segle XVI es va anar evolucionant del principi d'agregació de la monarquia al d'absorció que havia plantejat, per exemple, Gregorio López de Madera en el seu llibre *Excelencias de la Monarquía y Reino de España* de 1597: «El reyno de España es verdaderamente uno [...] el derecho y señorío de toda ella, España siempre estuvo, y se continuó en los reyes de León y Castilla, sucesores legítimos del rey don Pelayo».

Hi havia un fonament ideològic de llarga elaboració en el projecte d'Olivares per justificar la seva finalitat, fer del rei hispànic «el príncipe más poderoso del mundo», el «Rey Planeta», «Felipe el Grande» com batejà pomposament el seu sobirà. Tot el pla de reformes es basava a reforçar el poder del rei per obtenir els recursos necessaris per assolir la victòria total que calia per assegurar el futur de la monarquia i la Casa d'Àustria.

Com hi havia també, ja els hem vist, projectes durant el regnat de Felip II i Felip III per descarregar la hisenda de la monarquia de les despeses militars defensives en perjudici dels diversos regnes en projectes que procuraven esquivar la presència de les institucions regnícoles (municipis, diputacions...) per establir un vincle directe amb el rei.

Però abans d'arribar al programa de màxims calia resoldre les urgències del dia a dia. Era la gran contradicció del govern d'Olivares: plantejar reformes que requerien molt de temps amb mesures per resoldre les necessitats immediates. En aquest marc cal encabir la Unió de Armas, que es va presentar als territoris de la Corona d'Aragó el 1626. El projecte, com hem vist, tenia diversos antecedents, però el més immediat era el llibre *Politico-Cristianus* de 1624, amb una idea molt similar destinada a la defensa dels Països Baixos amb la participació de tots els regnes de la monarquia i que, a la seva vegada, bevia d'algunes reflexions que s'havien fet ja a finals del segle XVI sobre la creació d'una força armada de les províncies flamenques hispàniques per substituir defensivament l'exèrcit pagat per la monarquia. Va ser pocs mesos després de la sortida del llibre que Olivares va presentar el seu memorial amb dos canvis importants: seria un exèrcit per defensar qualsevol territori de la monarquia i rebaixava la xifra d'efectius, que per a Catalunya quedava en 16.000.

No es tractava de crear un exèrcit permanent, sinó una força de reserva que havia de ser usada quan la situació ho requerís. El que calia era tenir el cens dels efectius, les armes i fer instrucció militar. Com en tants d'altres projectes del *valido*, l'impuls, l'ambició i els calendaris inicials es van haver d'anar moderant a mesura que es confrontaven amb la realitat.

La situació internacional estava idealitzada pel govern de Madrid. 1625 havia estat l'*annus mirabilis* de la monarquia, immortalitzat pel quadre de Velázquez *La rendició de Breda*, la plaça conquerida als holandesos. Un èxit com el de la recuperació de Salvador de Bahia o el rebuig de l'atac anglès a Cadis. Però el Consell d'Estat que la governava era conscient que darrere d'aquesta façana, la situació era ben complicada per la falta de recursos i la multiplicitat de fronts.

Si almenys Olivares podia lluir èxits militars per guanyar la benvolença dels seus súbdits catalans, en el pla interior resultava impossible trobar arguments favorables. El rei havia ascendit al tron el 1621 i quatre anys després encara no havia trepitjat el Principat ni jurat les Constitucions, amb la qual cosa havia creat un malestar polític amb les institucions del país en un ambient que ja estava enrarit des de finals de l'anterior regnat.

Quan Felip IV es dignà finalment a anar a Barcelona el 1626 els catalans estaven a bastament informats dels seus propòsits en versions que barrejaven la Unió de Armas amb intencions més iniquès, i falses, com la d'unificar les monedes de la Corona de Castella i la Corona d'Aragó, que hagués estat un desastre econòmic per a Catalunya.

Els motius per negar-se als plans d'Olivares eren molts i molt contundents, deixant de banda que els estaments es poguessin sentir més o menys insultats pel fet que el rei, després de 27 anys sense corts, no demostrés gaire sensibilitat pels problemes del país. El primer era que la proposta era, simplement, inconstitucional. Una força permanent pagada pel país que pogués actuar fora de Catalunya era trencar amb els *Usatges de Barcelona* i la prohibició de creació de nous impostos, tot d'una. Per si fos poc, la proposta hagués costat als catalans quatre milions de lliures en quinze anys, segons la proposta del mateix comte-duc. Resultava una pretensió totalment forassenyada tenint present que el donatiu més gran fet mai per unes corts era d'un milió cent mil lliures el 1599. Finalment, la Unió de Armas hauria significat traspasar al rei la seva sobirania en defensa, ja que encara que el govern acceptés que la gestió fos de les institucions catalanes, la mobilització i la seva finalitat quedarien en mans de Madrid. I, finalment, no hi havia cap estament ni grup social que pogués treure'n profit i, per tant, defensar-lo, més enllà de noblesa cortesana d'origen català.

Que Olivares volia implicar Catalunya en les despeses de la monarquia amb Unió de Armas o sense és indiscutible, encara que el preu fos una escalada d'enfrontament polític. El canvi en la situació internacional va afavorir els projectes de Madrid. La guerra de Màntua-Montferrat (1628-1631) era el primer litigi de cert nivell que implicà el ducat de Màntua, França, l'Imperi i la monarquia. L'excusa va ser evitar que el successor del darrer duc fos clarament pro francès. Tot i la legitimitat del duc de Nevers, tropes hispanes van envair des de la Llombardia el ducat en defensa de l'hegemonia que havia tingut la monarquia a Itàlia des de 1559. Era el primer escenari bèl·lic important per a la Monarquia Hispànica d'ençà el segle XVI.

Catalunya esdevingué la plataforma estratègica per a la tramesa de recursos. Es van aixecar no menys de tres companyies per anar a Itàlia i defensar la frontera del Rosselló. També diversos nobles van aixecar companyies, si bé van ser els més vinculats a la cort, com el duc de Cardona o el comte de Santa Coloma. El 10 d'agost de 1629 va ser rebut a Barcelona amb tots els honors Ambrogio Spinola per anar a Itàlia a assumir la direcció de la campanya de Màntua, on trobaria la mort el 1630, i les tropes llevades a Catalunya o provinents d'Aragó que anaven a embarcar desfilaven entre la gent que sortia contemplar-los. Econòmicament, fins a 600.000 lliures van donar els catalans a Felip IV entre 1626 i 1640. I malgrat això l'intent de culminar les corts inconcluses el 1632 va tornar a acabar en fracàs: el monarca continuava avantposant les seves necessitats exteriors a la governança del país en demanar tres milions de ducats de donatiu.

El govern d'Olivares va fer una pressió constant sobre les institucions i els estaments catalans per obtenir recursos: fins a 1633 es va acceptar que els municipis catalans donessin diners a canvi de soldats, però a partir de 1634 l'exigència era la mobilització de les milícies locals. Manuel Güell va fer un exhaustiu repàs de les peticions de la monarquia i de les lleves en un país que havia d'aguantar al mateix temps problemes seriosos amb els abusos dels allotjaments que van començar a sovintejar a partir de 1636, quan la guerra amb França ja havia començat.

Els esdeveniments de Màntua eren un clar presagi en el sentit que la ruptura amb França era inevitable en un moment o altre. I Olivares semblava disposat a trencar amb el vell principi de mantenir la península Ibèrica al marge de les operacions. S'ha escrit moltes vegades que la tramesa de soldats per a la campanya de Leucata de 1637 es va fer per obligar els catalans a pagar part dels costos de la guerra, però ja d'abans s'havia acaronat aquesta possibilitat. El 1625 esclatà un conflicte entre la monarquia i França pel control de la Valtelina. Era un pas entre els Alps vital pel «camí Espanyol» que portava les tropes hispanes des d'Itàlia fins als Països Baixos. En els debats de com afrontar una guerra total amb Lluís XIII ja es va plantejar la invasió des de Catalunya liderada pel mateix Felip IV. Un pla que es renovaria el 1629 arran de la crisi de Màntua i, posteriorment, l'hivern de 1635, en què Olivares havia planejat una invasió simultània de França amb les tropes d'Alemanya, Itàlia i Catalunya, però també les dels Països Baixos; per aconseguir dur-les a terme, necessitaria fins a cent cinquanta mil soldats.

Però aquest ambiciós projecte no va reeixir i l'atac per Catalunya va haver d'esperar a l'any 1637, quan el 29 d'agost —o sigui, al final de la temporada militar— i amb dotze mil homes mal abastits i sense gaire preparació prèvia es va intentar prendre la plaça de Leucata, la primera posició francesa a l'altra banda de la frontera. El resultat va ser una estrepitosa derrota el 28 de setembre amb una xifra important de baixes catalanes i, el que és més greu, s'hi van deixar tropes castellanes per evitar una futura invasió francesa. S'havia convertit Catalunya en un objectiu militar que els francesos sabien que ja era políticament inestable.

El balanç d'aquells fatídics anys va ser una erosió molt important del sistema constitucional català. Quan els gironins van acceptar fer una lleva el 1637 usaren la fórmula «però que en lo sdevenidor no's puga traure en conseqüència per quant la ciutat ho fa gratament y sols per amor a son Rey», si bé es feia evident que aquesta acceptació no quedaria en l'oblit i era l'inici d'una nova dinàmica política i militar a Catalunya.

L'any 1638 Felip IV exigí que Catalunya, com Aragó i València, aixequés mil homes i cinc-cents cavalls per anar a Itàlia. Com en altres casos, la resistència passiva dels municipis ho va frustrar, la situació econòmica no era bona, en algunes zones començaven a pesar els allotjaments i se sabia que el risc d'una invasió francesa era important i que llavors segur que el virrei, comte de Santa Coloma, demanaria un servei humà per a la seva defensa.

«Este castillo está muy desprobeido para si le sitia el enemiga ay pocos bíberes y municiones de guerra y gente poca y muchachos y poca artillería y los artilleros no entienden y no ay sino seis». Paraules de Miguel Lorente Bravo, alcaid de Salses el maig de 1639. El 10 de juny l'exèrcit francès va passar la ratlla de la frontera i el 19 de juliol Salses capitulava. La caiguda d'una fortalesa que era considerada pràcticament inexpugnable era un cop molt dur per al prestigi de la monarquia, fins al punt que s'imposà la seva recuperació immediata un cop comprovat que l'exèrcit francès no avançaria cap a Perpinyà. Eva Serra va fer un estudi de la contribució catalana a un esforç militar en el qual van participar, gairebé com si fossin dos exèrcits separats, les tropes hispanes i les milícies catalanes. La campanya es prolongà entre el 19 de setembre de 1639 i el 6 de gener de 1640, quan la guarnició francesa lliurà la plaça. La majoria de les baixes dels assetjadors van ser causades per les pèssimes condicions materials en què estaven i per l'epidèmia de pesta que delmà especialment els catalans, que hi deixaren més de quatre mil morts i 686.281 lliures.

Madrid no agrai l'esforç català, ben al contrari: considerava que s'havia fet molt menys del que es podia i es devia fer. Per això novament Olivares va fer coincidir les necessitats exteriors de la monarquia amb l'augment de la seva autoritat al Principat: s'havien de mantenir les tropes castellanques fins a la primavera de 1640 i, a més, es volia convocar corts a Montblanc per al 15 d'abril amb el propòsit de reformar el sistema constitucional del país: «El todo de la monarquía dispondrá lo que más conviniere a ella sin atender a menudencias provinciales». Vet aquí el nucli de la qüestió, ja que es tractava de la defensa de la posició internacional i patrimonial dels Àustria per damunt de la legalitat catalana, tal i com ha interpretat aquest text del comte-duc Antoni Simon.

LA SECESSIÓ CATALANA I LA POLÍTICA DE MADRID

No és el propòsit d'aquestes pàgines explicar la revolució catalana de 1640. D'Elliott (1963) a Simon Tarrés (2020), passant per Josep Sanabre (1956), Eva Serra (1991) i Xavier Torres (2006), entre d'altres, tenim una rica producció a la qual encara s'haurien de sumar articles monogràfics dels fets esdevinguts l'any 1640 i durant la guerra que s'allargà fins a 1659. Ens limitarem, doncs, a referir-ne la dimensió internacional.

Una de les paradoxes dels fets de maig i juny de 1640 és que tant Pau Claris com Olivares es van afanyar a tenir contactes amb París. El propòsit castellà era convèncer els francesos de no intervenir a Catalunya, petició curiosa venint del mateix que havia subvencionat econòmicament els hugonots de La Rochelle quan es van alçar contra Lluís XIII el 1628. Per part catalana, els treballs de Charles Vassal-Reig, Josep Sanabre, Núria Florensa i Antoni Simon han permès escatir el procés des dels inicis de la negociació.

Richelieu i el seu govern estaven al cas dels problemes a Catalunya des d'abans de l'esclat de la guerra el 1635 i possiblement agents francesos s'havien acostat en algun moment a personatges importants de la política catalana, si més no a partir de 1639, tot i que els lligams transfronterers eren constants i no havien desaparegut malgrat la guerra. Un primer contacte es produí a finals de maig, després dels aldarulls del dia 22 i l'alliberament del diputat militar Francesc de Tamarit. El dia 4 de juny es va produir una trobada secreta a Besiers per saber fins a quin punt es podria demanar als francesos protecció contra les represàlies de Felip IV, sense que en cap moment es parlés d'una possible

ruptura de Catalunya amb la monarquia. Aquell any els francesos no van atacar el Rosselló, ja fos per les gestions d'Olivares, ja fos perquè es valorà que una ofensiva podria reconciliar les dues parts.

A començaments d'agost, quan era ja evident que la resposta al Corpus de Sang del 6 de juny de 1640 seria una invasió militar del territori, s'intensificà la relació amb França per aconseguir armes, municions i oficials experts per fer front a l'exèrcit castellà. Fins a finals d'any, per a Pau Claris aquestes negociacions eren una forma de deixar clara a Madrid la voluntat de resistència i, per a París, la possibilitat d'obrir un front al cor mateix de la monarquia. La independència dels catalans i la incorporació a la Corona de França encara no s'havien posat damunt la taula. Després de converses a Ceret i a Barcelona el mes d'octubre, es fixà un ajut francès en tropes que havien d'actuar com a complement de les catalanes. Els 1.000 cavalls i 3.000 soldats d'infanteria eren un ajut que la Generalitat podria despatxar si, com, volia, s'arribava a un acord amb Felip IV abans de la guerra.

Aquesta tàctica es va ensorrar en el mateix moment en què les tropes franceses van lliurar Tarragona i van tornar a França, ja que davant l'avenç de l'exèrcit hispànic del marquès de Los Vélez durant el desembre i gener, l'única sortida era augmentar el lligam amb Lluís XIII per obtenir així un major compromís dels aliats. I aquesta dinàmica és la que durà a la proclamació de la república el 16 de gener de 1641 i a la submissió al rei de França com a Lluís I de Barcelona el 23 de gener. A partir d'aquell moment, la guerra a Catalunya va ser absorbida dins el conflicte global europeu.

L'evolució dels fets a Madrid són l'altra cara de la moneda en joc en el taulell internacional. L'agost de 1640 el Consell d'Estat havia decidit esclafar per la via militar l'alçament català. En plena preparació i marxa de l'exèrcit del marquès de Los Vélez hi va haver l'alçament lisboeta del primer de desembre que portaria a la independència de Portugal i a la proclamació del duc de Bragança com a Joan IV. Dins de la desgràcia que suposava per a la gestió d'Olivares, es tenia una certa tranquil·litat ja que s'esperava una ràpida victòria a Catalunya, on l'exèrcit invasor havia de convergir amb les tropes del Rosselló de Juan de Garay. En lloc d'això, la victòria catalana a Montjuïc el 26 de gener de 1641 va canviar del tot les previsions fetes i obrí un debat a Madrid: on s'havia de fer la següent ofensiva, a Catalunya o a Portugal?

El dilema es va plantejar per primera vegada després de la derrota de Montjuïc i es va prioritzar Catalunya. La raó era el risc a una ofensiva francesa a l'interior de la Península; a més, perdre Catalunya era perdre una plataforma per a

l'aprovisionament d'Itàlia. Tot i que oficialment no es va renunciar a obrir els dos fronts —català i portuguès—, la situació de la monarquia ho feia inviable i l'última vegada que el Consell d'Estat va plantejar-se canviar les preferències va ser a finals de 1642, però l'amenaça francesa sobre Aragó va tornar a imposar l'opció catalana, que es mantindria ja fins al final. A favor dels portuguesos va jugar també l'opinió errònia que, un cop recuperada Catalunya, ocupar Portugal havia de ser relativament senzill.

El 1643 va començar a les ciutats de Münster i Osnabrück una gran trobada internacional per portar la pau a Europa i tots els contenciosos europeus van anar sortint en un moment o un altre. El juliol de 1643 arribà a Barcelona la petició d'enviar un delegat a Münster amb el conjunt de la representació francesa: «Una persona eminent, bon patriota, ben informat de les lleis i privilegis de Catalunya i de les raons que van portar-la a posar-se sota la protecció i obediència del rei de França». La desconfiança que en alguns sectors catalans hi havia sobre la sinceritat francesa en la defensa dels seus interessos, van fer afinar en la tria i s'envià el jurista i membre de l'Audiència Josep Fontanella amb la missió de fer valdre la posició catalana dins les reunions i assegurar-se que els francesos no els farien cap malifeta. Què havia de procurar el delegat català? Essencialment que quedés clar que l'acceptació de la sobirania francesa era voluntària i dins el sistema constitucional català i que en cap cas es plantegés una possible divisió del país entre espanyols i francesos.

La seva missió va ser ben complicada. D'una banda, la presència portuguesa i catalana era mal vista per molts estats que els consideraven simples rebels al poder espanyol. El més contrari a l'estada de Fontanella era, ni més ni menys, el mediador papal Fabio Chigi que no se sabia avenir que, entre representants de tants estats, portuguesos i catalans —sempre els esmentava en parella— pretenguessin ser escoltats i participar. Fontanella va haver d'esquivar també la vigilància a què era sotmès pels francesos, que es van adonar que actuava més com el representant d'un Estat independent que com un súbdit de França. Per aquest motiu Mazzarino, el cardenal successor de Richelieu després de la seva mort el 1642, el cessà fulminantment el desembre de 1644, després que hagués aconseguit alguns èxits, com ser rebut pel mediador venecià Contarini, però acusat de tenir contactes indirectes amb la delegació espanyola.

La inquietud era més que justificada, ja que tant la monarquia com França estaven disposades a aplicar el realisme polític encara que aquest variés en funció de les circumstàncies bèl·liques. Pels espanyols, la recuperació de Catalunya era

indiscutible tot i que a mesura que anava passant el temps la pèrdua dels Comtats del nord es considerava un preu assumible, tant que el 1647 la delegació hispànica els va oferir a l'enemic. Mazzarino el que realment pretenia era un intercanvi del Principat pels Països Baixos espanyols impossible per a Felip IV, que es va afanyar el 1646 a tancar una pau amb les Províncies Unides per eliminar un front i restar-li un aliat a França.

El 1648 es van signar els tractats de Westfàlia, que van posar fi als conflictes de l'Imperi i als vuitanta anys de guerra entre la Monarquia Hispànica i la república holandesa, però els dos colossos continuarien lluitant al ring europeu.

Cal dir que la posició francesa s'anava moderant i el 1649 estaven disposats a repartir-se el país amb els espanyols, que es quedarien Lleida i Tarragona i el 1650 París estava disposat a conformar-se amb els Comtats, Roses i Cadaqués. La raó no era altra que l'inici a França d'una guerra civil, la Fronda, que havia començat el 1648 i que no acabaria fins al 1652, anys en els quals les tropes hispanes van poder recuperar molt del terreny perdut, inclosa Barcelona i la major part del territori català.

Acabada la Fronda, els francesos van anar recuperant la iniciativa però van fer de Catalunya un front secundari de la guerra: tenien un domini ben assentat a la Catalunya Nord, sabien que la monarquia cediria en la futura pau, ocupaven de forma més o menys estable l'Empordà, la Garrotxa i part del Ripollès, feien incursions cap al sud i el 1657 es van acostar força a Barcelona.

El 1655 l'Anglaterra d' Oliver Cromwell va declarar la guerra a la Monarquia Hispànica i va complicar encara més la situació del govern de Madrid, que el 1656 va deixar les negociacions pel que fa a les cessions territorials i polítiques amb França pràcticament tancades, però hi havia tres obstacles:

—El primer, el més important, era la petició de casament de Maria Teresa, la filla de Felip IV, amb Lluís XIV. El problema era que en aquella data havien mort tots els descendents masculins del rei i la princesa era l'hereva del tron; per tant, un casament així hauria estat regalar l'Imperi hispànic a França.

—El segon obstacle era la posició del príncep de Condé. Aquest parent del rei francès havia estat el cap de la revolta de la Fronda i en ser derrotat s'havia passat al servei de Felip IV, que li havia promès que no faria cap pau amb França que no inclogués el seu perdó i total rehabilitació, una condició molt difícil de pair pel govern francès.

La tercera condició era l'única que afectava els catalans i era la petició francesa de quedar-se Roses.

El naixement d'un nou hereu de la monarquia, batejat amb tota la intenció com a Felip Pròsper, el 1657, va fer reobrir les negociacions que van culminar a l'illa dels Faisans, al riu Bidasoa, amb la signatura del conegut com a Tractat dels Pirineus el 7 de novembre de 1659.

És un dels tractats internacionals que més ha afectat la història de Catalunya perquè va separar els seus territoris. L'article 42 diu:

«Ha estat convingut i acordat que el Senyor Rei Cristianíssim quedarà en possessió i gaudirà efectivament del tot el comtat, vegueria del Rosselló i del comtat i vegueria del Conflent, països, viles, places, castells, burgs, poblets i llocs de què és componen aquests comtats i vegueries del Rosselló i del Conflent; i al Senyor Rei Catòlic li ha de quedar el comtat de la Cerdanya i tot el principat de Catalunya, amb les vegueries, viles, places, castells burgs, poblets, llocs i països de què es componen aquest comtat de la Cerdanya i principat de Catalunya».

Per arribar a aquest redactat havia calgut aclarir primer què eren els Pirineus i fins on arribaven. És un lloc comú parlar de la poca preparació dels negociadors espanyols en aquest tema davant la presència a la banda francesa de Piere de Marca l'autèntic home fort del règim francès a Catalunya i autor del llibre *Marca Hispànica*, en què va recollir tots els arguments favorables a la possessió francesa, i de Ramon Trobat, un català del Principat que esdevindria el cap francès dels territoris annexionats. Però no és del tot cert: el virrei espanyol, el marquès de Mortara, també va cercar entre els juristes catalans aquells elements que poguessin sostenir, almenys, la possessió del Conflent.

La concreció final no es va fer fins a 1660 en les converses de Ceret (maig-abril 1660) i Llivia (juny de 1660), on es van resoldre els tres temes que havien quedat pendents: la frontera del Conflent, la part de la Cerdanya a lliurar i el retorn de Cadaqués i Roses.

Reduir la interpretació del Tractat a la deficient preparació de la delegació hispana és un reduccionisme superflu. Si es fa una lectura global de tot el tractat, es veu clarament que Felip IV va renunciar a tot allò que ja havia estat ocupat pels francesos del seu vast patrimoni i que encara i així va aconseguir que es tornessin algunes places, com ara Roses. La historiografia espanyola fins a 1959 —el tres-cents aniversari del Tractat— havia considerat la pau la certificació de la decadència espanyola i una humiliació. De llavors ençà els autors, fins i tot els francesos, han rebaixat en molts graus la lectura negativa per a la monarquia. Cal entendre que per a Madrid, la signatura de la pau era gairebé obligada perquè s'esperava obtenir el desembaràs per poder dedicar-se al gran objectiu: Portugal.

O no hauria estat un bon resultat després de 24 anys de guerra total acabar-la amb la pèrdua dels Comtats i d'unes quantes places flamenques, però recuperar el Principat i l'Imperi lusità?

I per què no s'acceptà el canvi dels Comtats pels Països Baixos espanyols? Aquesta solució potser hauria estat preferible per a una part de l'elit governant castellana, que tenia un concepte cada cop més espanyol de la monarquia, però era absolutament inacceptable per a Felip IV. Des de la seva concepció patrimonial, tant seus eren els Comtats com Flandes i només la força el podia dur a resignar-se (no a acceptar) a la pèrdua de qualsevol d'aquestes possessions. Malgrat el tractat i les protestes franceses, tant Felip com el seu successor Carles II van continuar usant el títol de comtes del Rosselló i la Cerdanya.

I què haurien pogut fer els catalans? A la banda francesa, ja hem vist que a Westfàlia Fontanella va ser substituït per Josep d'Ardena, al qual s'afegí Francesc Martí Viladamor el 1646 i que van assumir sense recança el paper secundari que els francesos els destinaven de simples membres del seu nombrós seguici. Ambdós van ser cessats per la Generalitat per acceptar el resultat final de les negociacions. I el tracte més o menys amable de París no podia amagar la displicència amb què se'ls escoltava en les negociacions amb la monarquia. I en el tram final, Ramon Trobat i els catalans exiliats al Rosselló van empènyer a favor de la divisió del territori.

A la banda hispànica, poca cosa van poder dir ni fer. Sotmesos a una veritable ocupació militar, amb les institucions sota el control directe del govern de Madrid, la Generalitat tot just va poder fer el recordatori de la importància de la unitat de Catalunya i es van haver de conformar amb la promesa que «sa majestat nos farà mercè en no permètrer esta separació», segons recull el Dietari de la Generalitat el 18 de juny de 1659. Però possiblement també l'esgotament d'una generació que només havia conegut la guerra i es delia per la pau pesava més que cap altra consideració.

DE LA PAU PERPÈTUA A LA GUERRA PERMANENT

«Si el rey no muere, el reino muere» es deia a finals del regnat de Felip IV. La Pau dels Pirineus no havia servit per progressar gens ni mica en la conquesta de Portugal. Malgrat tots els acords, el anglesos i els francesos van continuar

ajudant els Bragança a fer front als Àustria que, a més, ja no tenien recursos econòmics i militars amb què encarar-la.

El regnat de Carles II començà a la mort del seu pare el 1665. Almenys nominalment, ja que la seva edat —encara no quatre anys— va obligar a la regència de la seva mare, Mariana d'Àustria. Hi ha un fort debat historiogràfic sobre la valoració del regnat, ja que fins a finals del segle xx la interpretació dominant era que el període 1665-1700 era la baixada a l'infern d'un imperi decadent regit per un ésser humà ple de malalties i debilitats: l'Encantat.

En l'actualitat hi ha algunes idees alternatives. En primer lloc, el rebuig de la decadència, entenent que té una càrrega irreversible i determinista, i la proposta de crisi, que té un sentit més conjuntural i superable, tal i com proposa Pablo Fernández Albadalejo. Hi ha estudis concrets per avalar-lo, com els de l'historiador anglès Christopher Storrs, qui en estudiar la composició dels exèrcits europeus de la monarquia i la seva política internacional, proposà un canvi d'enfocament: valorar la situació en la seva globalitat, és a dir, les possessions europees i extraeuropees i no sols la situació de Castella per comprovar que les pèrdues territorials són escasses, la presència internacional era la d'una gran potència i que es produí una evident recuperació militar; a tot plegat li'n diu la resiliència de la monarquia.

Entremig, moltes postures intermèdies. No sembla que el govern de Carles II tingués gaire capacitat proactiva en l'escenari internacional i més aviat va actuar en una estratègia defensiva contra les agressions franceses. Els grans objectius de la monarquia van ser la defensa de la seva integritat, la neutralització de l'amenaça francesa i la defensa a ultrança del monopoli del comerç americà sense recursos propis suficients per tenir èxit. Per això va fer un canvi radical d'aliances: l'antic gran enemic, les Províncies Unides, va ser a partir de 1673 un aliat imprescindible que va proporcionar recursos econòmics per assegurar la pervivència dels Països Baixos espanyols com una barrera davant l'amenaça francesa. També es van buscar i aconseguir tractats amb Anglaterra i Portugal, qui ho havia de dir! Mariana d'Àustria va acceptar la independència lusitana el 1668 i Anglaterra, especialment després de la revolució de 1688, va tenir com a objectiu neutralitzar l'amenaça francesa. En un paper secundari quedaven els parents de Viena, que cobejaven l'herència de la monarquia. Si a aquest panorama hi sumem, com després veurem, la situació de Catalunya, la idea de la resiliència es fa difícil de mantenir.

Des del moment que va arribar al tron, l'única cosa que Europa esperava de Carles II era que es morís i el millor que es podria dir d'ell es que va defrau-

dar tothom ja que arribà als 39 anys d'edat. Els tractats de partició que es van fer de la monarquia són la prova fefaent de la seva debilitat: els de 1668, 1698 i 1699 repartien el patrimoni dels Àustria castellans entre els seus parents Habsburg de Viena i Borbó de França a l'esquena del difunt que encara no ho era i que en tots els casos va protestar iradament.

Narcís Feliu de la Penya va definir Carles II com «el millor rei que ha tingut Espanya». Si seguim l'evolució politicomilitar de Catalunya, la frase no tindria cap sentit, però si ho mirem des del punt de vista econòmic... la cosa varia força.

Els treballs sobre l'economia catalana fins a la Guerra dels Segadors, sobretot els d'Albert García Espuche, han demostrat una transformació i un creixement basats, en l'àmbit exterior, en la continuïtat de la tradició mediterrània i la importància dels vincles amb Castella a través de Medina del Campo, Madrid i Sevilla, Cadis i Lisboa en el camí cap a l'Atlàntic.

Pierre Vilar va batejar el període 1660-1700 com a «segon redreç». Hi va haver un important canvi qualitatiu i si haguéssim de cercar els seus orígens remots estarien en l'entrada d'anglesos i holandesos en els mercats mediterranis a començaments del segle XVII. Portaven cereals del Bàltic, pesca salada, manufactures i productes colonials, però de forma intermitent a causa de l'estat de guerra freqüent amb els primers i permanent amb els segons, tot i que no disposem de dades sobre la seva repercussió a Catalunya. A partir de 1661 ja tenim documentat Johan Kies instal·lat al Principat, que seria seguit per altres com el també holandès Arnold de Jäger i anglesos com Mitford Crowe —que tindria un paper cabdal en els inicis de la Guerra de Successió— o Joseph Sallet.

Impossible deslligar la seva presència de l'evolució de la política internacional. El canvi d'aliances va facilitar la consolidació de la presència de les potències atlàntiques a Barcelona i les guerres constants amb França van canviar algunes de les dinàmiques del comerç europeu, concretament el del vi comú i l'aiguardent, que era un producte imprescindible en el comerç transatlàntic i eren les vinyes franceses les que havien nodrit aquest mercat fins que el tancament comercial que suposava tot conflicte bèl·lic obligà a buscar una alternativa, que es trobà a Catalunya.

El creixement de la vinya i la seva extensió per bona part del país estaven vinculades a la demanda dels països nord-europeus, que van actuar com a locomotora del creixement econòmic del conjunt del país. Alguns dels noms vinculats a aquesta activitat es van vincular també a la producció tèxtil i a l'avituellament

de les tropes hispanes, de tal manera que hi hagué un sector de la societat catalana —els Feliu de la Penya, Piles, etc.— i zones del país —Mataró com a port i zones de vinya— que es van beneficiar molt de la política internacional de Carles II i es van implicar en la seva administració, fins i tot com a banquers del rei.

Hi havia una altra realitat, però. Antoni Simon ha parlat de la libanització de Catalunya en aquest període. Una de les característiques d'aquests anys és la guerra constant amb França: la Guerra de Devolució (1667-1668), la Guerra d'Holanda (1672-1678), la Guerra de les Reunions (1683-1684) i la Guerra dels Nou Anys (1689-1697). Val a dir que totes les va començar Lluís XIV i que tenien una intenció clarament expansionista a costa de la Monarquia Hispànica, principalment. Els seus efectes van ser devastadors per al nord del Principat, més o menys les mateixes zones que més havien patit durant la part final de la guerra de 1640, o sigui, les comarques pirinenques, especialment la Cerdanya, tot l'Empordà i part de la Selva, sense oblidar el cost dels allotjaments en altres zones del país properes al front i que poc van tastar de la prosperitat econòmica dels seus altres compatriotes.

Afortunadament per a la incapacitat defensiva de la monarquia a Catalunya, els francesos van tenir fins a 1678 els seus fronts principals als Països Baixos i Itàlia. Això no va evitar les incursions de les seves tropes i atacs a Roses o Puigcerdà. La pèrdua dels Comtats havia significat que no hi havia cap sistema defensiu eficaç i se'n va haver d'anar improvisant un de nou amb les places principals de la Seu d'Urgell, Puigcerdà, Girona i Hostalric. De tota manera, els francesos no van tancar mai la porta a retornar la Catalunya Nord a canvi dels Països Baixos espanyols i hi va haver algun dels membres del Consell d'Estat de Carles II, com el comte de Peñaranda, que veien impossible la defensa de Flandes contra Lluís XIV. Aquesta possibilitat s'acabà amb la signatura de la Pau de Nimega de 1678 ja que l'any següent començarà la planificació de Vauban de la nova frontera, que ara ja esdevindria definitiva.

Un dels efectes de la divisió de Catalunya havia estat la pervivència d'un grup «pro francès» al Principat en correspondència amb els exiliats de 1652 que ara governaven el Rosselló i un grup «pro espanyol» a la zona d'ocupació francesa, a banda dels exiliats als Comtats, que esdevindrien el nou grup dirigent de la zona. La situació de guerra i la situació política interna es van interrelacionar de forma clara amb aquests grups.

Entre 1663 i 1675 hi va haver un seguit de revoltes al Comtats del nord, els Angelets de la Terra. La identificació de la seva naturalesa ha suscitat alguns debats

historiogràfics entre la posició defensada, entre d'altres, per Alícia Marcet i Ramon Sala, que el consideren un moviment de resistència popular i nacional contra l'ocupant francès, davant la postura defensada per Alan Ayats —cal dir que tots tres són historiadors nord-catalans—, que l'identifica com un moviment antifiscal impulsat pels contrabandistes i les persones que es beneficiaven del comerç il·legal amb el sud. El conflicte començà amb la instauració de la gabella de la sal el 1661. El trasbals era econòmic, és clar, ja que suposava una pujada dels preus a banda de trencar el tradicional proveïment des del Principat. Però també era constitucional: al capdavant, teòricament, els nord-catalans continuaven regits per les lleis del país i tot d'una es veien carregant un nou impost. «Via fores lladres i gavatxs». es cridava entre els revoltats; si hi sumem la introducció d'uns guardes de la gabella, despectivament anomenats *gabellots*, tots d'origen francès, ja tenim els factors que van dur a l'alçament de les comarques del Vallespir i el Conflent. La duresa de la primera repressió exercida pel Consell Sobirà del Rosselló no va fer altra cosa que solidaritzar els habitants de les diverses poblacions. El moment més intens de la revolta va coincidir amb la Guerra de la Devolució de 1667-1668 i l'aparició del seu gran líder al Vallespir, Josep de la Trinxeria, de Prats de Molló. Els hispans li van proporcionar armes i refugi i, en la segona fase de la revolta, la centrada al Conflent a partir de 1669 i entre 1672 i 1673, ciutadans de Perpinyà esperaven que la revolta coincidís amb una nova guerra per guanyar la reunificació del país. En la seva fase final, a partir de 1674, el conflicte perdé bona part de la seva arrel social i nacional per confondre's en la lluita franco-hispànica i Josep de la Trinxeria acabaria com a oficial i molts dels revoltats enrolats com a miquelets al servei de de l'exèrcit de Carles II.

Entre el sud d'Osona i el Vallès Oriental va tenir el seu epicentre la revolta dels barretines el 1687. Tot en ella semblava ressuscitar el fantasma de 1640, ja que era un alçament contra els allotjaments de les tropes, una sagnia que no havia desaparegut mai i que els anys de guerra anava aguditzant. A Centelles es va fer el primer alçament contra els allotjaments, que es va poder frenar amb una negociació, però que el 1688 rebrotà amb més força a Vilamajor i es va estendre per bona de la ruralia de les comarques veïnes a Barcelona, si bé significativament no va tenir cap complicitat ni de les ciutats ni de les institucions del país. Els caps barretines van haver de fugir. On? A la Catalunya Nord, des d'on tornarien convertits en *barretins*, exiliats de 1689 enrolats en les companyies dels fusellers de muntanya, com Enric Torres, que seria la versió contrària de Josep de la Trinxeria.

El sistema constitucional català va patir una forta erosió durant aquest període. La derrota política de 1652 havia limitat molt la capacitat de maniobra de les institucions i la situació de guerra va ser un argument perfecte per tal que la monarquia acabés imposant la idea d'excepcionalitat que venia brandant des de feia més de cent anys: «Sacrificando al bien público todas sus Leyes y Privilegios, quanto al affecto, ardiendo los coraçones catalanes en amor a su Rey, y conservación de la monarquía», segons Narcís Feliu de la Penya. Les prestacions catalanes a l'esforç militar van ser més que notables, més de 37.000 homes van servir en les tropes mobilitzades pel Consell de Cent, la Generalitat o les vegueries entre 1653 i 1697 que, per suposat, van pagar el seu manteniment sense filar prim sobre la constitucionalitat o no de les peticions de la Corona, a les quals cal afegir els allotjaments, les peticions de diners o de serveis de transport forçats.

En la Guerra dels Nou Anys va aparèixer un moviment d'autodefensa contra els francesos. És el cas de la Companyia d'Osona, liderada per Josep Sala i Saçala —que va ser veguer d'Osona— i amb oficials com Francesc Macià «Bac de Roda»; propietaris rurals que mobilitzaven la seva gent per lluitar contra els francesos amb èxits més que notables, com la batalla de Sant Feliu de Pallerols el 1695, que va servir per crear quadres militars amb experiència que tindrien un gran protagonisme en la Guerra de Successió.

Un esforç econòmic i humà terrible en la defensa del país i de la monarquia, i amb quins resultats? La caiguda de Barcelona a mans franceses l'agost de 1697 va ser un cop duríssim per al prestigi del govern de Madrid. Cal tenir present el context, ja que el debat per a la successió de Carles II era ben viu i aquesta era una de les raons per les quals l'emperador Leopold I havia enviat tropes imperials a Catalunya sota direcció de Jordi de Hessen-Darmstadt el 1695. L'actuació d'aquest militar alemany en el setge de Barcelona contrastà amb la del virrei Francisco Fernández de Velasco: mentre el primer era partidari de la resistència a ultrança, el segon va capitular la ciutat sense ni tan sols ser-hi.

No van faltar les veus que van acusar Velasco i els ministres de Madrid d'estar al servei de la causa borbònica. Hessen-Darmstadt, per la seva banda, va ser nomenat virrei de Catalunya i es dedicà a enfortir la creació d'un partit austriacista no sols a Catalunya, també a Madrid en complicitat amb la segona esposa de Carles II, Marianna de Neuburg. La decepció per la ineficàcia defensiva de la monarquia era una component més d'un creixent rebrollar d'un constitucionalisme català que sempre havia estat amatent a capgirar la derrota de 1652 i que representaven molt bé el braç militar i la Conferència dels Comuns —Generalitat, Consell

de Cent i braç militar—, organismes que vetllaven pel respecte constitucional i que van anar guanyant pes polític a mesura que s'acostava la fi d'un regnat i d'una dinastia amb la mort de Carles II l'1 de novembre de 1700.

La desconfiança vers els dirigents de Madrid, la popularitat de Darmstadt, la francofòbia com a constant, els vincles econòmics amb l'Atlàntic i la voluntat de recuperació de l'autogovern són els arguments que protagonitzarien el debat a Catalunya sobre el futur. Entre les elits del govern de Madrid, pesaria molt més cercar l'opció que garantís la unitat de la Monarquia Hispànica. Diferents preguntes, diferents respostes i una guerra per venir per decidir-ho. Catalunya va començar el període dels Àustria reivindicant una política exterior pròpia i és indiscutible el procés de periferització en esdevenir frontera al llarg d'aquests dos segles. I en començar un nou procés històric amb l'arribada dels Borbó, la recuperació de la seva pròpia política internacional es lligaria a una guerra de supervivència de l'Estat català.

BIBLIOGRAFIA SELECTA

- BUYREU, Jordi (2005). *Institucions i conflictes a La Catalunya Moderna*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- CASALS, Àngel (2000). *L'emperador i els catalans: Catalunya a l'imperi de Carles V (1516-1543)*. Granollers: Editorial Granollers.
- (2009) [ed.]. *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*. Cabrera de Mar: Galerada.
- ELLIOTT, John H. (1963). *The Revolt of the Catalans: a study in the decline of Spain (1598-1640)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ESPINO LÓPEZ, Antonio (2014). *Las guerras de Cataluña: El Teatro de Marte, 1652-1714*. Madrid: EDAF.
- FÀBREGA PALLARÈS, Pau de la (1962). *L'ofertiment de retrocessió del Rosselló a Espanya, 1668-1677*. Barcelona: Dalmau.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi (2000). *Felipe II y el clero secular: La aplicación del Concilio de Trento*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- GÜELL, Manel (2008). *Camí a la revolta (1625-1640)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.

- JANÉ CHECA, Òscar (2006). *Catalunya i França al segle XVII: identitats, contrai-
dentitats i ideologies a l'època moderna, 1640-1700*. Catarroja: Afers.
- JUNQUERAS, Oriol (2005). *Guerra, economia i política a la Catalunya de l'alta
edat moderna*. Barcelona: Farell Editorial, 2005.
- PALOS, Joan Lluís (1994). *Catalunya a l'imperi dels Àustria: La pràctica de govern,
segles XVI i XVII*. Lleida: Pagès Editors.
- PÉREZ LATRE, Miquel (2004). *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya
al segle XVI*. Vic: Eumo Editorial.
- POUJADE, Patrici (2010). *Le voisin et le migrant: hommes et circulations dans les
Pyrénées: XVIe-XIXe siècle*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- SANABRE, Josep (1956). *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la he-
gemonía de Europa: 1640-1659*. Barcelona: Librería J. Sala Badal.
- SIMÓN I TARRÉS, Antoni (2011). *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya
i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*. Bar-
celona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2019). *1640*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- TORRES I SANS, Xavier (2006). *La Guerra dels Segadors*. Vic: Eumo.
- VALLS JUNYENT, Francesc (2003). *La Catalunya atlàntica: aiguardent i teixits a
l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo Editorial, Universitat de Vic.
- VÍLAR, Pierre (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fona-
ments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62. 4 vol.